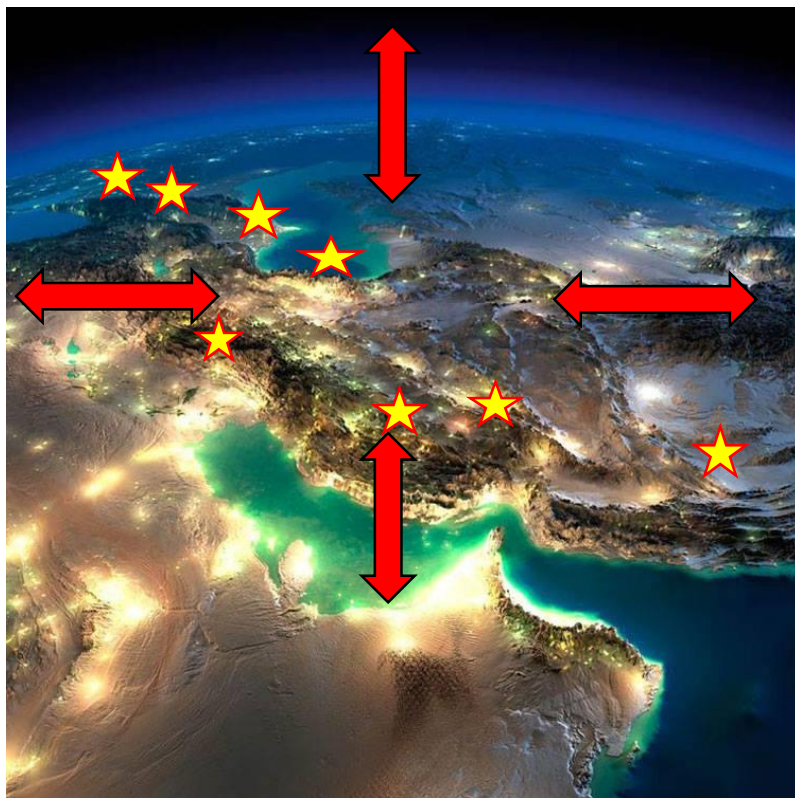


رهیافت توسعه مناطق آزاد ایران

به انضمام بررسی عملکرد اقتصادی مناطق آزاد ایران



مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری

گروه پژوهشی توسعه تامین مالی و اقتصاد بین‌الملل

مجموعه گزارش شماره ۳۲۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شناسه گزارش

عنوان	رهیافت توسعه مناطق آزاد ایران به انضمام بررسی عملکرد اقتصادی مناطق آزاد ایران
کد شناسه	۱۴۰۱-۸-۱۰۳۷۰
گروه پژوهشی	توسعه تأمین مالی و اقتصاد بین‌الملل
پدیدآورنده	محمودولی روزبهان
همکار	یونس تیموری
ناظر علمی	اسدالله علیزاده
ناشر	مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری
تاریخ انتشار	بهار ۱۴۰۱
مطالب این گزارش لزوماً بیانگر نظر رسمی سازمان برنامه و بودجه کشور و مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری نیست.	
حقوق معنوی اثر به پدیدآورندگان و حقوق مادی آن، به مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری سازمان برنامه و بودجه کشور تعلق دارد و استفاده از آن با ذکر مأخذ بلامانع است.	
آدرس: تهران - خیابان نجات‌اللهی - خیابان سپند (استاد جعفر شهری) - پلاک ۱۶ شماره‌های تماس ۰۲۱-۴۳۳۰۶۰۰۰-۰۲۱ شماره پیام‌رسان ۰۹۹۲۱۵۷۵۸۴۳	
https://www.dfrc.ir/	

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
أ	خلاصه مدیریتی.....
۱	۱- آشنایی با مناطق آزاد.....
۱-۱	۱-۱- مقدمه.....
۲-۱	۲-۱- پیشینه تاریخی مناطق آزاد.....
۳-۱	۳-۱- عوامل موفقیت و شکست مناطق آزاد.....
۴-۱	۴-۱- اهداف مناطق آزاد در جهان.....
۵-۱	۵-۱- مناطق آزاد ایران.....
۶-۱	۶-۱- اهداف مناطق آزاد ایران.....
۷-۱	۷-۱- امتیازات اعطایی برای فعالیت در مناطق آزاد ایران.....
۱۲	۲- تبیین وضع موجود مناطق آزاد تجاری- صنعتی کشور.....
۱۲	۱-۲- بررسی شاخص‌های عملکردی مناطق آزاد ایران.....
۱۲	۱-۱-۲- سرمایه‌گذاری خارجی.....
۱۳	۲-۱-۲- سرمایه‌گذاری داخلی.....
۱۴	۳-۱-۲- صادرات.....
۱۵	۴-۱-۲- تولید.....
۱۷	۲-۲- ارزیابی عملکرد اقتصادی مناطق آزاد ایران.....
۱۸	۱-۲-۲- ارزیابی شاخص سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد.....
۲۱	۲-۲-۲- ارزیابی شاخص سرمایه‌گذاری داخلی در مناطق آزاد.....
۲۳	۳-۲-۲- ارزیابی شاخص صادرات در مناطق آزاد.....
۲۴	۴-۲-۲- ارزیابی شاخص تولید در مناطق آزاد.....
۲۷	۳-۲- جمع‌بندی.....
۲۹	۳- روش‌شناسی پژوهش.....
۲۹	۱-۳- روش پژوهش.....
۲۹	۲-۳- روش گردآوری داده‌ها و اطلاعات.....
۲۹	۳-۳- ابزار گردآوری داده‌ها و اطلاعات.....
۳۰	۴-۳- جامعه آماری پژوهش.....
۳۰	۵-۳- نمونه آماری و روش نمونه‌گیری پژوهش.....
۳۰	۶-۳- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات.....
۳۱	۴- یافته‌های پژوهش.....

۳۱	۱-۴- یافته‌های مربوط به آسیبشناسی
۳۱	۱-۱-۴- عوامل درونی
۳۳	۲-۱-۴- عوامل بیرونی
۳۶	۲-۴- یافته‌های مربوط به راهکارهای پیشنهادی
۳۷	۱-۲-۴- پیشنهادهای مربوط به عوامل درونی
۳۹	۲-۲-۴- پیشنهادهای مربوط به عوامل بیرونی
۴۲	۳-۲-۴- سایر پیشنهادهای پژوهش
۴۴	منابع

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۹	جدول ۱: مناطق آزاد تجاری- صنعتی ایران
۱۰	جدول ۲: برخی از امتیازات اعطایی به فعالان اقتصادی در مناطق آزاد تجاری- صنعتی ایران
۱۲	جدول ۳: جذب سرمایه‌گذاری خارجی محقق شده در مناطق آزاد کشور طی سال‌های ۱۳۹۹-۱۳۹۲
۱۳	جدول ۴: جذب سرمایه‌گذاری داخلی محقق شده در مناطق آزاد کشور طی سال‌های ۱۳۹۹-۱۳۹۲
۱۴	جدول ۵: میزان صادرات از طریق مناطق آزاد به خارج از کشور طی سال‌های ۹۹-۱۳۹۲
۱۶	جدول ۶: ارزش تولیدات (مجموع صادرات به خارج و به سرزمین اصلی) مناطق آزاد کشور طی سال‌های ۹۹-۱۳۹۲
۱۸	جدول ۷: مقایسه میزان سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد کشور و سرزمین اصلی طی سال‌های ۱۳۹۹-۱۳۹۲
۲۱	جدول ۸: مقایسه میزان سرمایه‌گذاری داخلی در مناطق آزاد و سرزمین اصلی طی سال‌های ۱۳۹۹-۱۳۹۲
۲۳	جدول ۹: میزان صادرات کشور و صادرات مناطق آزاد طی سال‌های ۱۳۹۹-۱۳۹۲
۲۵	جدول ۱۰: ارزش تولیدات مناطق آزاد کشور (مجموع ارزش ریالی صادرات به سرزمین اصلی و صادرات به خارج از کشور)
۲۵	جدول ۱۱: ارزش تولیدات صنعت و معدن کشور بدون نفت به قیمت جاری
۳۰	جدول ۱۲: سؤالات ابزار گردآوری داده‌ها و اطلاعات (مصاحبه ساختار نیافته)
۳۷	جدول ۱۳: پیشنهادهای مربوط به عوامل درونی
۳۹	جدول ۱۴: پیشنهادهای مربوط به عوامل بیرونی
۴۳	جدول ۱۵: ماتریس استراتژیک برای اولویت‌بندی جذب سرمایه در مناطق آزاد

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۹.....	نمودار ۱: نمایی از موقعیت مکانی مناطق آزاد فعلی و مناطق آزاد جدید.....
۱۳.....	نمودار ۲: روند جذب سرمایه‌گذاری خارجی محقق شده در مناطق آزاد طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۹.....
۱۴.....	نمودار ۳: روند جذب سرمایه‌گذاری داخلی محقق شده در مناطق آزاد طی سال‌های ۱۳۹۲-۹۹.....
۱۵.....	نمودار ۴: روند میزان صادرات از طریق مناطق آزاد به خارج از کشور طی سال‌های ۱۳۹۲-۹۹.....
۱۷.....	نمودار ۵: روند ارزش تولیدات (مجموع صادرات به خارج و به سرزمین اصلی) مناطق آزاد کشور طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۹.....
۱۹.....	نمودار ۶: مقایسه میزان سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد و کشور طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۸.....
۱۹.....	نمودار ۷: مقایسه درصد رشد سرمایه‌گذاری محقق شده خارجی در مناطق آزاد و در خارج از محدوده مناطق آزاد کشور طی سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۹۸.....
۲۱.....	نمودار ۸: مقایسه میزان سرمایه‌گذاری داخلی در مناطق آزاد و سرزمین اصلی طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۹.....
۲۲.....	نمودار ۹: مقایسه درصد رشد سرمایه‌گذاری داخلی در مناطق آزاد و در سرزمین اصلی طی سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۹۹.....
۲۳.....	نمودار ۱۰: مقایسه میزان صادرات مناطق آزاد و میزان صادرات کشور طی سال‌های ۱۳۹۳-۹۹.....
۲۶.....	نمودار ۱۱: مقایسه میزان تولید در مناطق آزاد و تولید در صنعت و معدن کشور.....
۲۶.....	نمودار ۱۲: مقایسه درصد رشد تولید در مناطق آزاد و صنعت و معدن کشور.....
۳۳.....	نمودار ۱۳: عوامل درونی مؤثر بر عدم موفقیت مناطق آزاد کشور.....
۳۶.....	نمودار ۱۴: عوامل بیرونی مؤثر بر عدم موفقیت مناطق آزاد کشور.....

خلاصه مدیریتی

امروزه اغلب مناطق آزاد در دنیا با اهداف چندگانه‌ای از جمله تولید و خدمات، تجارت بین‌المللی (صادرات و واردات)، ترانزیت کالا، گردشگری و انتقال فناوری به منظور دستیابی به توسعه پایدار و همه‌جانبه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و فناوری در حال فعالیت یا ایجاد هستند و مناطق آزاد ایران نیز از این قاعده مستثنا نیستند؛ اما اینکه این مناطق به چه میزان در تحقق اهداف از پیش تعیین شده و بهره‌برداری از ظرفیت‌های خود موفق‌اند و در مقایسه با رقبای داخلی و خارجی خود در چه جایگاهی قرار دارند موضوعی است که ارزیابی عملکرد مناطق آزاد را ضروری می‌نماید؛ چراکه از یک‌سو، در صورت آگاهی از وضعیت فعلی و آسیب‌شناسی اقدامات انجام گرفته در مناطق آزاد و شناخت نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها و از سوی دیگر، رصد و پایش رویکردهای آینده و استراتژی‌های توسعه‌ای رقبای منطقه‌ای و بین‌المللی و الگو گرفتن از نمونه‌های موفق بین‌المللی، می‌توان راهبردهایی را برای توسعه مناطق آزاد کشور با نگاهی به تغییر و تحولات آینده تدوین نمود. در این پژوهش، در گام اول با استفاده از آمارها و گزارش‌های رسمی، اطلاعات مربوط به شاخص‌های عملکردی مناطق آزاد از جمله سرمایه‌گذاری خارجی و داخلی محقق شده، ارزش تولیدات و صادرات طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹ گردآوری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و در گام دوم، به منظور آسیب‌شناسی و شناخت عوامل عدم موفقیت مناطق آزاد در دستیابی به اهداف تعیین شده و احصاء راهکارهای مورد نیاز برای حصول اهداف، از روش مطالعات میدانی و مصاحبه با خبرگان اعم از مدیران و معاونین فعلی و سابق مناطق آزاد کشور، کارشناسان، فعالان و نمایندگان بخش خصوصی و سرمایه‌گذاران در مناطق آزاد و صاحب‌نظران برجسته در حوزه سیاست‌گذاری و مدیریت استراتژیک بهره گرفته شد. یافته‌های مربوط به گام اول پژوهش، بیانگر عملکرد ضعیف و غیر قابل قبول آنها در شاخص‌های مورد نظر در مقایسه با مناطق آزاد دیگر کشورهای جهان و همچنین سرزمین اصلی ایران است. مناطق آزاد ایران در شاخص سرمایه‌گذاری خارجی ۱۰ درصد، در شاخص سرمایه‌گذاری داخلی ۱/۷ درصد، در شاخص صادرات کمتر از ۱ درصد و در تولید حداکثر ۳/۱ درصد در مقایسه با سرزمین اصلی مؤثر هستند. در حالی‌که در شاخص سرمایه‌گذاری خارجی، مناطق آزاد کشورهای مالزی، کره جنوبی و چین به ترتیب ۷۲ درصد، ۲۸ درصد و ۱۹ درصد و در شاخص صادرات، کشورهای چین، مالزی، هند و امارات به ترتیب ۷۵ درصد، ۴۹ درصد، ۲۶ درصد و ۳۰ درصد در اقتصاد کشور نقش‌آفرینی می‌کنند.

در عملکرد مناطق آزاد کشور کاملاً مشهود است که این مناطق، فاصله زیادی با اهداف مورد نظر خود دارند و ادامه مسیر فوق نمی‌تواند نتایج مثبت مورد انتظار منطبق با اهداف را برای ایران ترسیم کند؛ اما قطعاً بدترین نتیجه‌گیری آن خواهد بود که حیطة عملکرد مناطق آزاد و امتیازات آنها را محدود کنیم. همچنین ضروری است موانع موجود شناسایی و مرتفع و همچنین راهکارهای توسعه پس از شناسایی، اجرایی شوند تا مناطق آزاد کشور با توجه به وجود منابع سرشار انسانی، مادی و ظرفیت‌های بالقوه مالی و موقعیت استثنایی ژئوپلیتیک خود، بالأخص قرار گرفتن در شاهراه ارتباطات بین‌الملل در بین قاره‌های اروپا، آسیا و آفریقا و کریدورهای شمال- جنوب و شرق- غرب، نقش‌آفرینی ممتازی در توسعه و پیشرفت کشور داشته باشند.

پس از گردآوری داده‌ها و اطلاعات، بیست و چهار عامل عدم موفقیت مناطق آزاد کشور شناسایی و در دو گروه اصلی، عوامل درونی (شامل دو گروه فرعی، عوامل ساختاری با چهار عامل و عوامل عملکردی با شش عامل) و عوامل بیرونی (شامل سه گروه فرعی، عوامل ناشی از اقدامات و اعمال قدرت نهادهای قانونی و تصمیم‌گیر داخلی کشور با نه عامل، عوامل ناشی از اقدامات با منشأ خارج از کشور با سه عامل و عوامل مرتبط با شرایط عمومی اقتصادی کشور با دو عامل) تقسیم شد. سپس به عنوان یافته‌های پژوهش، مهم‌ترین پیشنهادها برای توسعه و ارتقای عملکرد مناطق آزاد کشور، احصاء شده از پاسخ خبرگان متناسب با هر یک از عوامل مؤثر درونی و بیرونی که در عدم موفقیت مناطق آزاد به اهداف مورد نظر مؤثر بودند به تفکیک ارائه گردید که به‌طور خلاصه از مهم‌ترین آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- تصویب روند و راهبرد جامع هر یک از مناطق آزاد در شورای عالی مناطق آزاد و تخصصی کردن مناطق آزاد و معین کردن اهداف مشخص برای هر یک از مناطق با توجه به ضرورت، موقعیت و امکانات هر منطقه ...
- ... تصویب آئین‌نامه جدید معافیت مالیاتی مناطق آزاد که در آن بر اساس روند و راهبرد جامع و اهداف هر یک از مناطق، مقدار، زمان و نوع معافیت فعالیت‌های مشمول معافیت مالیاتی در هر یک از مناطق را تعیین می‌کند در قالب برنامه هفتم توسعه و یا احکام دائمی برنامه‌های توسعه... و منع تغییر آن در یک بازه زمانی ۲۵ ساله ...
- اجرای کامل ماده ۶۵ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور و ماده ۲۷ قانون چگونگی اداره مناطق آزاد در خصوص تعیین مدیران عامل مناطق آزاد به نمایندگی دولت به عنوان بالاترین مقام منطقه و واگذاری کلیه وظایف، اختیارات و مسئولیت‌های دستگاه‌های اجرایی دولتی مستقر در مناطق آزاد به استثنای نهادهای دفاعی و امنیتی به آنها ...
- تسریع در احداث و تکمیل تأسیسات زیرساختی پروژه‌های بین‌المللی ترانزیتی کشور در محورهای شمال- جنوب و شرق- غرب، شامل بنادر، خطوط راه‌آهن، بزرگراه‌ها و ... به عنوان یک مزیت مهم برای سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی در زمینه توسعه فعالیت‌های ترانزیتی و تجاری ...

- با توجه به تأثیر بسیار زیاد وجود زیرساخت‌های لازم از جمله فرودگاه، بنادر، راه‌آهن، بزرگراه و جاده‌های ارتباطی و نیروگاه‌های برق و ... در مناطق آزاد برای جذب و عملکرد موفق سرمایه‌گذاران خارجی و داخلی در مناطق آزاد کشور... هزینه احداث آنها از محل بودجه عمومی کشور تأمین شود.
- ... لایحه الحاقی قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری- صنعتی با هدف تأسیس بانک‌ها و مؤسسات اعتباری خارجی در مناطق آزاد برای تصویب به مجلس شورای اسلامی ارسال شود. همچنین زمینه حضور و فعالیت مؤسسات بیمه خارجی در مناطق آزاد منطبق با ماده ۲۸ الحاقی مصوبه ۱۳۷۸ و تبصره الحاقی ماده ۲۸ مصوب ۱۳۸۸، قانون چگونگی اداره مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور با تصویب هیئت وزیران فراهم شود.

۱- آشنایی با مناطق آزاد

۱-۱- مقدمه

امروزه ابزارها و الگوهای متعددی برای استفاده از ظرفیت‌های اقتصاد بین‌الملل و بهره‌برداری از آن به نفع اقتصاد داخلی وجود دارد. مناطق آزاد تجاری- صنعتی به عنوان ابزاری برای توسعه و مدرنیزه کردن اقتصاد از طریق جذب سرمایه‌گذاری خارجی، انتقال تکنولوژی و ایجاد اشتغال و ... شناخته می‌شوند و به عنوان موتور رشد اقتصادی، دارای تأثیر قابل توجهی بر توسعه اقتصادی و صنعتی بسیاری از کشورها هستند.

در حقیقت، این مناطق به عنوان یک «پنجره» یا «جزیره‌ای» متصل به سرزمین اصلی، وسیله‌ای برای انتقال فناوری، سرمایه و تجارب مدیریتی به اقتصاد داخلی ارزیابی می‌شوند. ایجاد چنین مناطقی به عنوان بخشی از سیاست‌های درهای باز نیز محسوب می‌گردند. در ادبیات اقتصاد بین‌الملل، مناطق آزاد به عنوان ابزار پذیرفته شده جهانی، اغلب برای افزایش رشد اقتصادی و متوازن‌سازی توسعه محلی مورد استفاده قرار می‌گیرند. به لحاظ تعریف در کنوانسیون کیوتو، منطقه آزاد اقتصادی «قسمتی از سرزمین اصلی است که مبادلات کالاها در آن فراتر از محدودیت‌های موجود در سرزمین اصلی در نظر گرفته شده و مقید به قوانین گمرکی و مالیاتی سرزمین اصلی نیستند». در لغت‌نامه بزرگ اقتصادی، منطقه آزاد اقتصادی: «منطقه محدودی از سرزمین اصلی با شرایط خاص و ترجیحی اقتصادی در مواردی مانند قوانین گمرکات، مالیات‌ها، شروط اجاره، اجازه اقامت نیروی کار و موضوعاتی نظیر آن است که برای بنگاه‌ها در نظر گرفته می‌شود». مناطق آزاد ضمن نمایش عزم دولت‌ها برای ادغام در اقتصاد جهانی، وسیله‌ای برای کاهش دخالت‌های دولت در اقتصاد هستند.

پیش‌بینی مناطق آزاد تجاری صنعتی از جمله سازوکارهایی است که زمینه توسعه اقتصاد ملی را فراهم می‌کند، از این‌رو پرداختن به آنها در تحقیقات و سیاست‌گذاری جوامع در حال توسعه اهمیت فراوانی دارد؛ چراکه این مناطق با کاهش موانع تجارت و سرمایه‌گذاری می‌توانند زمینه مساعدی را برای جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی فراهم کرده و تولید مبتنی بر صادرات را تقویت کنند. اساس شکل‌گیری مناطق آزاد، انتخاب راهبرد صادرات‌گرا به عنوان محور توسعه است. در این رویکرد تأسیس مناطق آزاد تجاری- صنعتی یا به عبارت بهتر «مناطق پردازش صادرات» به عنوان راهکار جهت‌دهی کلی اقتصاد، از درون‌گرایی به برون‌گرایی مورد توجه کشورها قرار می‌گیرد؛ راهکاری که در سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در رابطه با اقتصاد مقاومتی نیز بر آن تأکید شده است.

مناطق آزاد جهت‌گیری صادراتی دارند و در آنها ورود و خروج کالا، سرمایه و همچنین جابه‌جایی نیروی کار متخصص به سهولت صورت می‌گیرد. دولت‌ها برای تأسیس مناطق علاوه بر مدنظر قرار دادن ملاحظات اقلیمی،

جغرافیایی و طبیعی تلاش می‌کنند در تدوین مقررات، برتری رقابتی مناطق یادشده را نسبت به بخش کلان شکل دهند تا از این راه سرمایه‌ها را در مسیری که حداکثر منافع را برای جامعه داشته باشد، هدایت نمایند. از جمله مهم‌ترین تفاوت‌های مناطق آزاد با دیگر نقاط قلمرو یک کشور از منظر حقوق اقتصادی، در نظر نگرفتن مالیات برای کالاهای کشور میزبان است. همچنین در محدوده این مناطق بسیاری از محدودیت‌های تجارت خارجی برای صادرات و واردات اعمال نمی‌شود. در واقع می‌توان مناطق آزاد را بخشی از قلمرو داخلی به شمار آورد که از نظر مقررات تجاری خارج از مرزهای ملی تلقی می‌شود.

۱-۲- پیشینه تاریخی مناطق آزاد

از قرن ۱۶ میلادی انواع مختلفی از مناطق دارای امتیازات ویژه اقتصادی در برخی از کشورها تأسیس شدند. در سال ۱۸۸۸ میلادی، اولین منطقه آزاد تجاری که هدف از تأسیس آن تا حدی با اهداف مناطق آزاد به مفهوم جدید آن تطابق دارد، در بندر هامبورگ ایجاد شد. موفقیت چشمگیر بندر آزاد هامبورگ باعث ایجاد مناطق آزاد دیگر، به‌ویژه در اروپا گردید.

کپنهاک در سال ۱۸۹۴، دانزیگ (لهستان) در سال ۱۸۹۹ و بندرهای مالمو، هانگو، فیدم و تریست در اروپا، سنگاپور، هنگ‌کنگ و ماکائو در آسیا در زمره بنادر آزادی بودند که به تدریج تا قبل از جنگ جهانی دوم ایجاد شدند. به طور کلی تفکر حاکم بر مناطق آزاد قبل از جنگ دوم جهانی در انبارداری، انتقال کالا از یک وسیله نقلیه به وسیله نقلیه دیگر، صدور مجدد کالا و در یک جمع‌بندی در تجارت خلاصه می‌شد.

از دهه ۱۹۶۰ به بعد، تعداد زیادی از مناطق آزاد در انواع مختلف به وجود آمد و نقش این مناطق در اقتصاد جهانی افزایش یافت. بعد از جنگ جهانی دوم (۱۹۵۹)، منطقه آزاد شانون^۱ در ایرلند به عنوان اولین منطقه آزاد به مفهوم امروزی آن، تأسیس شد؛ زیرا برای اولین بار جذب سرمایه خارجی، انتقال فناوری و ایجاد اشتغال از اهداف عمده منطقه آزاد شانون محسوب می‌شد. همچنین اولین منطقه پردازش صادرات در دهه ۱۹۶۰ در کشورهای ایرلند و تایوان به دنبال مکان‌یابی مجدد تولید صنعتی بین کشورهای توسعه یافته و نیز انتقال این صنایع از کشورهای توسعه یافته به کشورهای در حال توسعه تأسیس گردید.

از لحاظ نظری مناطق آزاد اقتصادی نتیجه سیاست‌های سه‌گانه «تجارت آزاد»، «سیاست صنایع با محوریت صادرات» و «سیاست‌های مقررات‌زدایی» می‌باشند.

1. Shannon

۱-۳- عوامل موفقیت و شکست مناطق آزاد

مناطق آزاد تجاری به عنوان ابزاری برای توسعه و مدرنیزه کردن اقتصاد از طریق جذب سرمایه‌گذاری خارجی، انتقال فناوری و ایجاد اشتغال و ... شناخته می‌شوند و به عنوان موتور رشد اقتصادی، دارای تأثیر قابل توجهی بر توسعه اقتصادی و صنعتی بسیاری از کشورها هستند. با این حال در برخی از کشورها از جمله ایران، کارایی مناطق آزاد در حد مناسبی نیست که ناشی از دلایل مختلف است. از جمله مهم‌ترین علل عدم موفقیت و کارایی پایین برخی از مناطق آزاد عبارتند از:

- مکان‌یابی نادرست منطقه آزاد.
 - وجود فضای نامناسب برای جذب سرمایه خارجی.
 - بی‌ثباتی سیاسی و موانع بین‌المللی در عرصه سیاست از جمله تحریم‌ها.
 - وجود بوروکراسی و فساد مالی.
 - وجود قوانین و مقررات دست و پاگیر.
 - بازدهی و بهره‌وری کم منابع انسانی.
 - هزینه بالای استفاده از تأسیسات زیربنایی و هزینه بالای حمل و نقل.
 - ضعف تعمیر و نگهداری تأسیسات و امکانات زیربنایی و ناکارایی عملیاتی.
 - کمبود امکانات مالی و نقدینگی.
 - کمبود ارتباطات و ضعف خدمات‌دهی و خدمات‌رسانی.
- از جمله نمونه‌های ناموفق می‌توان به منطقه آزاد داکار در سنگال که در سال ۱۹۷۴ تأسیس شد، اشاره کرد. این منطقه در سال ۱۹۷۶ شروع به کار کرد، اما در رسیدن به اهداف از پیش تعیین شده یعنی ایجاد اشتغال و تجارت خارجی ناموفق بود. میزان اشتغال در این منطقه در حداکثر مقدار خود به ۱۲۰۰ نفر در سال ۱۹۸۶ رسید که این مقدار در سال ۱۹۹۰ به ۶۰۰ نفر کاهش یافت. به‌رغم محیط و شرایط سیاسی بالنسبه باثبات و نیز وجود معافیت و تشویق‌های مالی در این منطقه، در مجموع ۱۱۰ شرکت در حدود ۱۴،۷ میلیون دلار صادرات از منطقه آزاد داکار داشته‌اند. در این رابطه، همان‌طور که ذکر شد عوامل متعددی در ناکارایی مناطق آزاد مؤثرند و در خصوص منطقه آزاد داکار می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- تشریفات زائد.
- هزینه‌های بالای حمل و نقل و استفاده از تسهیلات.
- قوانین دولتی غیرقابل انعطاف و اجباری در خصوص منابع انسانی.
- بهره‌وری پایین نیروی کار.
- فقدان فضای مناسب و استاندارد برای اجاره.

از طرف دیگر، با توجه به تجربه و یافته‌های کشورهای که طی سال‌های اخیر مبادرت به ایجاد مناطق آزاد نموده‌اند، می‌توان عمده‌ترین عوامل موفقیت مناطق آزاد را به صورت زیر عنوان کرد:

- برخورداری از روابط بین‌المللی دوستانه و رعایت تعهدات بین‌المللی.
- برخورداری از ثبات سیاسی و ثبات در قوانین و مقررات.
- برخورداری از اجماع نظر در زمینه هدف‌های ایجاد و گسترش مناطق آزاد و حمایت همه‌جانبه دولت.
- برخورداری از موقعیت مکانی مناسب.
- پذیرفتن هدف‌های آزادسازی اقتصادی و مالکیت خصوصی و ضرورت کاهش مداخلات دولتی در امور اقتصادی به لحاظ رعایت اصل عرضه و تقاضا در مبادلات اقتصادی.
- برخورداری از قوانین و مقررات بدون ابهام در مورد حمایت از سرمایه‌گذاران خارجی، حفاظت از تکنولوژی‌های پیشرفته و هم سو و هم آهنگ با فعالیت‌های اقتصادی در سطح جهانی.
- برخورداری از انسجام و قدرت مدیریت متمرکز در منطقه آزاد و نیز برخورداری از یک سیستم اداری فاقد جنبه‌های بوروکراتیک در منطقه آزاد و مستقل از دخالت‌های عوامل خارج از منطقه.
- برخورداری از قوانین و مقررات گمرکی ساده و فاقد جنبه‌های دست و پاگیر قانونی در منطقه.
- برخورداری از آزادی نقل و انتقال سرمایه و ارز در منطقه آزاد.
- برخورداری از تأسیسات زیربنایی مناسب در منطقه آزاد و در صورت نیاز، حمایت همه‌جانبه دولت برای ایجاد این‌گونه تأسیسات و پرهیز از سرمایه‌گذاری‌های بی‌مورد.
- کفایت نیروی کار متخصص با بازده مناسب و داشتن آزادی نسبی در به کارگیری نیروی کار خارجی در منطقه آزاد.
- برخورداری از قوانین کار هم سو با الزامات اقتصاد آزاد در منطقه آزاد.
- دسترسی به امکانات مالی و نقدینگی در منطقه آزاد.

در ادامه جهت شفاف‌تر شدن تجربه‌های جهانی موفق در زمینه بهره‌گیری از سیاست توسعه مناطق آزاد، نسبت به مطالعه موردی کشور چین اقدام شده است.

منطقه آزاد تجاری شانگهای نخستین منطقه آزاد در چین بود که در سپتامبر ۲۰۱۳ راه‌اندازی شد. در این منطقه به شرکت‌ها، سیاست‌های ترجیحی واردات و صادرات ارائه شد و فرصتی برای بهره‌مندی از ابتکارات جدید مانند برنامه‌های کاربردی ثبت شرکت ساده و ارز آزاد رایگان به دست آمد. همچنین برخی از امتیازات مالیاتی اولیه برای صنایع خاص اعطا شد.

تا سال ۲۰۲۱، چین ۲۱ منطقه تجاری آزاد را به ثبت رساند. در حالی که منطقه آزاد شانگهای در سال ۲۰۱۳ یعنی آغاز راه ایجاد مناطق آزاد عمدتاً بر آزمایش اصلاحات ملی متمرکز بود. مناطق آزاد دیگری همچون

فوجیان^۱، گوانگ‌دونگ^۲ و تیانجین^۳ در سال ۲۰۱۵ بیشتر با تجارت منطقه‌ای و صنایع خاص هماهنگ بود و هدف تجاری متمرکزی داشت. برای مثال، منطقه آزاد فوجیان از تجارت با تایوان پشتیبانی می‌کند و بر تولید فناوری پیشرفته متمرکز است؛ منطقه آزاد گوانگ‌دونگ از تجارت و ادغام با هنگ‌کنگ پشتیبانی می‌کند و منطقه آزاد تیانجین بر شمال چین و همچنین بازارهای مالی دریایی متمرکز شده است.

در سال ۲۰۱۷ به این ۴ منطقه اصلی، ۷ منطقه آزاد جدید افزوده شد. این مناطق تجاری آزاد جدید برای آزمایش سیاست‌های جدید به نفع طرح «یک کمربند، یک راه» ایجاد شده است. این مناطق در مناطقی واقع شده‌اند که بتوانند از این طرح چین برای اتصال آسیای مرکزی و اوراسیا و تجارت در امتداد جاده ابریشم قدیمی صیانت کنند. این مناطق آزاد در لیائونینگ، ژجیانگ، سیچوان، چونگ کینگ، هنان، هوبئی و شانشی قرار دارند.

درواقع باید اذعان کرد که مناطق آزاد تجاری در چین فراتر از مفهوم اولیه خود در خصوص موانع کمتر برای واردات، صادرات و تجارت بین‌المللی است. دولت چین از مناطق آزاد به عنوان زمینه آزمایش اصلاحات و به عنوان مجرای تجارت منطقه‌ای در صنایع خاص استفاده می‌کند. به این ترتیب آن‌ها اغلب مشوق‌ها و مزایای کاملاً خاصی دارند.

در مناطق آزاد چین تمرکز بر صنایع خاص نیز مورد توجه قرار گرفته است. شرکت‌های لجستیکی و تولیدی اغلب دارای امتیازات ویژه بیشتری هستند. در برخی مناطق آزاد تجاری چین نیز شاهد امتیازاتی در حوزه مالیات هستیم؛ برای مثال کاهش مالیات بر درآمد شرکت‌ها جهت تشویق صنایع در مناطق خاصی از گوانگ‌دونگ و فوجیان. همچنین سیاست‌های معافیت مالیات بر ارزش افزوده برای کالاهایی که در مناطق آزاد فروخته می‌شوند نیز از دیگر امتیازات صنایع در مناطق آزاد چین است.

تسهیل واردات و انبارهای بدون عوارض یکی از مزایای اصلی مناطق آزاد تجاری محسوب می‌شود که برای بسیاری از شرکت‌ها همچنان خیلی مهم است. اگر کالاها به خارج از منطقه آزاد حمل شوند، عوارض بیشتر در زنجیره توزیع وضع می‌شود. این مسئله برای شرکت‌های تولیدی و تشویق به سرمایه‌گذاری تولیدمحور نیز جالب توجه است، زیرا این شرکت‌ها تنها در صورتی که مرکز تولیدی در داخل منطقه آزاد واقع شده باشد نیازی به پرداخت مالیات بر واردات ندارند.

در مناطق آزاد چین همچنین شاهد سیاست‌هایی در حوزه ارز خارجی هستیم. شرکت‌های واقع در بسیاری از مناطق آزاد قادر به ایجاد حساب تجارت آزاد (FTA) هستند. این‌ها می‌توانند ارز چینی و ارزهای خارجی

1. Fujian
2. Guangdong
3. Tianjin

دریافت کنند و به سادگی تبدیل شوند. در مکان‌های دیگر کشور چین، چنین تغییراتی نیاز به تأیید SAFE (اداره امور خارجه ایالت) دارد.

در مناطق آزاد تجاری-صنعتی، چین خوشه‌های تجاری و صنعت مشخصی را با مزیت‌های بسیاری تشویق می‌کند و اغلب به آنها امتیازهای خاصی ارائه می‌دهد. به عنوان مثال شانگهای بر خدمات مالی، گوانگدونگ در زمینه تولید و همچنین خدمات مالی فوجیان و سیچوان در زمینه تولیدات پیشرفته و نوآورانه، هنان در زمینه تولید خودرو و تجارت الکترونیکی و تیانجین در تأمین مالی و اجاره مرزی تمرکز دارد؛ بنابراین با قرار گرفتن در یک خوشه صنعتی و اقتصادی مشخص شرکت‌ها می‌توانند از کارایی‌های اقتصادی مشخصی بهره ببرند.

۱-۴- اهداف مناطق آزاد در جهان

اهداف مناطق آزاد تجاری طیف‌های متفاوتی را در بر می‌گیرد. زمانی که از یک منظر کلی به اهداف مناطق آزاد پرداخته می‌شود، می‌توان از اهداف اقتصادی، اجتماعی و تکنولوژیک نام برد. به عنوان نمونه، یونیدو (UNIDO) مناطق آزاد را وسیله‌ای برای تشویق توسعه صنعتی با هدف صدور کالاهای صنعتی می‌داند. آنکتاد (UNCTAD) معتقد است ساختار فعلی تجارت جهانی به زیان کشورهای توسعه نیافته است و مناطق آزاد ابزاری برای دگرگونی این ساختار به نفع کشورهای مذکور است. سازمان تجارت جهانی (WTO)، مناطق آزاد را ابزاری برای گسترش تجارت بین‌الملل و یاری‌دهنده توسعه می‌داند.

اهداف مناطق آزاد یا با تعریف عام، مناطق ویژه اقتصادی (Special Economic Zones=SEZ) از منظر کشورهای در حال توسعه عبارت است از: تقویت صادرات، ارزآوری، ایجاد اشتغال، جذب سرمایه‌گذار مستقیم خارجی، بهره‌برداری از منابع طبیعی، صنعتی شدن، توسعه منطقه‌ای، قانون‌زدایی از صنایع صادراتی، آزمون سیاست بازار آزاد، اهداف سیاسی، نوآوری در تکنولوژی، درآمدهای مالیاتی، متنوع‌سازی بخش‌ها و تخصص‌گرایی. برای مثال، جانسون^۱ (۱۹۹۴) تأکید کرده بود که اثر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در مناطق آزاد صرفاً به جریان سرمایه به کشور میزبان ختم نمی‌شود، بلکه سایر آثار سرریز آن نیز شاخص‌های اقتصادی آن کشور را تحت تأثیر مثبت قرار می‌دهند. اولین اثر سرریزی که جانسون از آن بحث می‌کند این است که ورود شرکت‌های خارجی در این منطقه شرایطی را برای بنگاه‌های داخلی فراهم می‌آورد که فناوری، بازاریابی و الگوهای مدیریتی را به صورت یکجا مورد استفاده قرار داده و عملکرد خود را بهبود بخشند.

از دیدگاهی دیگر، اهداف اقتصادی مناطق آزاد شامل تعیین ورود اقتصاد ملی در اقتصاد جهانی؛ متنوع ساختن محصولات صادراتی از طریق رشد صادرات صنعتی؛ افزایش خالص درآمدهای ارزی؛ جذب سرمایه‌های خارجی و داخلی جهت گسترش تولید رقابتی؛ ایجاد اشتغال و استفاده از ظرفیت نیروی کار بین‌الملل جهت رشد تولیدات ناهمگن و افزایش درآمدهای دولت از کانال مالیات‌ها بر اساس نرخ‌های متفاوت از سرزمین اصلی است.

1. Johansson

اهداف اجتماعی مناطق آزاد عبارت است از توسعه همه‌جانبه مناطق کمتر توسعه یافته؛ کاهش پیامدهای اجتماعی ناشی از بیکاری و افزایش رضایت مصرف‌کننده از طریق اشباع بازار داخلی از کالای باکیفیت مورد نظر و اهداف علمی و تکنیکی مناطق آزاد شامل استفاده از فناوری‌های نوین خارجی و داخلی؛ آموزش و یادگیری نیروی کار، مهندسين و مدیران داخلی از طریق جلب خدمات مهندسی بین‌المللی؛ پیاده‌سازی مدل‌های جدید مدیریتی و افزایش کارایی زیرساخت‌های موجود و بهبود ظرفیت تولید است.

دلایل کشورها برای ایجاد مناطق آزاد متفاوت بوده است، اما توصیه مؤکد شده که هر منطقه آزاد با توجه به توانایی‌ها و شرایط مختلف باید یک هدف خاص را دنبال کند و بقیه آثار را به عنوان تبعی محسوب نماید. هدف عمده اکثر کشورهای توسعه نیافته یا در حال توسعه از تأسیس مناطق آزاد تجاری، جذب سرمایه‌گذاری خارجی است؛ به همین دلیل یکی از اسامی این نواحی، منطقه توسعه سرمایه‌گذاری (Investment Promotion Zones) است. انتقال فناوری، توسعه صادرات، کسب درآمدهای ارزی، ایجاد اشتغال و ایجاد نمایشگاه از دیگر اهداف ایجاد مناطق آزاد بوده‌اند.

در برخی از مطالعات صورت گرفته در خصوص اهداف مناطق آزاد، اهداف در سه دسته کلی با عناوین اقتصادی، اجتماعی و علمی - تکنیکی شکل گرفته‌اند. اهداف اجتماعی ناظر به توسعه همه‌جانبه مناطق کمتر توسعه یافته، کاهش بیکاری و افزایش رضایت ناشی از افزایش کیفیت محصولات تولیدی است و اهداف اقتصادی نیز عبارتند از:

- تعمیق ورود اقتصاد ملی به اقتصاد جهانی؛
 - تنوع محصولات صادرات از طریق رشد صادرات صنعتی؛
 - افزایش خالص درآمدهای ارزی؛
 - جذب سرمایه‌های خارجی و داخلی برای گسترش تولید رقابتی؛
 - ایجاد اشتغال و استفاده از ظرفیت نیروی کار بین‌الملل برای رشد تولیدات؛
 - افزایش درآمدهای دولت از کانال مالیات‌ها بر اساس نرخ متفاوت از سرزمین اصلی.
- در اقتصادهای پیشرفته، نقش مناطق ویژه (SEZ) عبارت است از معافیت‌های تعرفه‌ای و مهم‌تر از آن انبارداری و رویه‌های گمرکی به منظور پشتیبانی از زنجیره‌های تأمین در نقاط مرزی است؛ در مقابل، در اقتصادهای در حال توسعه، هدف اصلی SEZها به طور کلی ساخت، ایجاد تنوع و ارتقای صنایع با جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است.

با بررسی تعاریف و اهداف مناطق آزاد جهان، پرسشی به وجود می‌آید که آیا هدف اصلی از ایجاد این مناطق، توسعه منطقه‌ای و محرومیت‌زدایی است یا این مناطق با هدف بهبود شاخص‌های کلان اقتصاد کشور از طریق جذب سرمایه‌گذاری، تولید و صادرات تشکیل شده‌اند؟

با توجه به سیاست‌های توسعه‌ای که در کشورهای مختلف اتخاذ می‌شود (مانند سیاست توسعه صادرات یا سیاست جایگزینی واردات)، پاسخ‌های متفاوتی به پرسش فوق داده خواهد شد، اما آنچه از تعاریف بین‌المللی و عملکرد مناطق آزاد موفق جهان برمی‌آید، توسعه و توازن منطقه‌ای نیز با استفاده از ابزار تولید، صادرات و یا جذب سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد محقق خواهد شد. بنابراین اگر هدف از ایجاد منطقه آزاد در کشور بهبود شاخص‌های کلان اقتصاد ملی و یا توسعه محدوده‌ای خاص از کشور باشد، شاخص‌هایی مانند جذب سرمایه، توسعه صادرات و تولید کالا و خدمات باید مورد توجه قرار گیرد و در صورت تحقق این اهداف، سرریز آن متوجه منافع منطقه‌ای و یا ملی خواهد شد.

بنابراین با توجه به مفاهیم و نکات فوق، پایه اهداف مناطق آزاد را می‌توان بر جذب سرمایه، صادرات و تولید کالا و خدمات استوار دانست که به واسطه تحقق آن، آثار مثبتی بر اقتصاد ملی و منطقه‌ای سرریز خواهد شد و بدون تحقق این اهداف اصلی، نمی‌توان مناطق آزاد را موفق دانست.

۱-۵- مناطق آزاد ایران

در حال حاضر ۸ منطقه آزاد مصوب فعال در کشور به شرح جدول ۱ وجود دارد که این مناطق فعال، مجموعاً حدود ۶۱۳ هزار هکتار وسعت دارند.

شایان ذکر است در ۱۵ اردیبهشت سال ۱۴۰۰ با مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام، ایجاد هفت منطقه آزاد تجاری-صنعتی جدید شامل اینچه برون در استان گلستان، بانه- مریوان در استان کردستان، مهران در استان ایلام، اردبیل در استان اردبیل، سیستان در شمال استان سیستان و بلوچستان، بوشهر در استان بوشهر و قصر شیرین در استان کرمانشاه مورد تصویب نهایی قرار گرفت که در حال طی مراحل اجرایی آغاز فعالیت رسمی هستند.

جدول ۱: مناطق آزاد تجاری- صنعتی ایران

منطقه آزاد	مساحت مصوب (هکتار)	سال تصویب	استان محل استقرار	کشورهای مجاور
کیش	۹۱۵۰	۱۳۷۲	هرمزگان	کشورهای حاشیه خلیج فارس و دریای عمان: امارات متحده عربی، قطر، بحرین، عربستان، عمان و ...
قشم	۳۰۰۰۰	۱۳۷۲	هرمزگان	کشورهای حاشیه خلیج فارس و دریای عمان: امارات متحده عربی، قطر، بحرین، عربستان، عمان و ...
چابهار	۸۱۷۸۱	۱۳۷۲	سیستان و بلوچستان	عمان، پاکستان و کشورهای حوزه اقیانوس هند
انزلی	۲۴۰۰	۱۳۸۲	گیلان	آذربایجان، روسیه، قزاقستان، ترکمنستان
اروند	۳۷۴۰۰	۱۳۸۲	خوزستان	تجارت با عراق و کویت و سایر کشورهای حاشیه خلیج فارس
ارس	۵۱۶۱۱	۱۳۸۲	آذربایجان شرقی	ترکیه، ارمنستان، آذربایجان و جمهوری خودمختار نخجوان
ماکو	۳۹۷۰۰۰	۱۳۹۱	آذربایجان شرقی	ترکیه و جمهوری آذربایجان، ارمنستان
فرودگاه امام خمینی (ره)	۴۰۰۰	۱۳۸۹	تهران	-
مجموع	۶۱۳۰۰۰	-	-	-



نمودار ۱: نمایی از موقعیت مکانی مناطق آزاد فعلی (شکل: ستاره) و مناطق آزاد جدید (شکل: دایره)

۱-۶- اهداف مناطق آزاد ایران

مطابق بند ۱۱ سیاست‌های کلی اقتصادی مقاومتی، مناطق آزاد و ویژه اقتصادی ایران دارای ۴ هدف اصلی هستند که عبارتند از:

- ۱- انتقال فناوری‌های پیشرفته؛
- ۲- گسترش و تسهیل تولید؛
- ۳- صادرات کالا و خدمات؛
- ۴- تأمین نیازهای ضروری و منابع مالی از خارج.
- ۵- در ماده (۱) قانون چگونگی اداره مناطق آزاد نیز به ۸ هدف اصلی زیر اشاره شده است:
 - تسریع در انجام امور زیربنایی؛
 - عمران و آبادانی، رشد و توسعه اقتصادی؛
 - سرمایه‌گذاری و افزایش درآمد عمومی؛
 - ایجاد اشتغال سالم و مولد؛
 - تنظیم بازار کار و کالا؛
 - حضور فعال در بازارهای جهانی و منطقه‌ای؛
 - تولید و صادرات کالاهای صنعتی و تبدیلی؛
 - ارائه خدمات عمومی.

۱-۷- امتیازات اعطایی برای فعالیت در مناطق آزاد ایران

برخی از امتیازات اعطایی به مناطق آزاد کشور به شرح جدول ۲ است.

جدول ۲: برخی از امتیازات اعطایی به فعالان اقتصادی در مناطق آزاد تجاری-صنعتی ایران

ردیف	امتیاز ارائه شده	مستند قانونی
۱	معافیت مالیاتی به مدت ۲۰ سال	ماده (۱۳) قانون چگونگی اداره مناطق آزاد ^۱
۲	مستثنا بودن از مقررات صادرات و واردات	ماده (۱۴) قانون چگونگی اداره مناطق آزاد
۳	ورود و خروج سرمایه و سود حاصل از آن آزاد است	ماده (۲۰) قانون چگونگی اداره مناطق آزاد
۴	آزادی خرید و فروش ارز توسط هر فرد حقیقی و حقوقی	ماده (۹) آیین‌نامه عملیات پولی و بانکی مناطق آزاد

۱. بر اساس مصوبه سال ۱۳۹۹ مجلس شورای اسلامی، مالیات بر ارزش افزوده در مناطق آزاد اعمال می‌شود، همچنین بر اساس اعلام سازمان امور مالیاتی کشور، برخی از تولیدات مناطق آزاد که در خارج از محدوده مناطق آزاد مصرف می‌شوند مشمول مالیات می‌گردند.

ماده (۱۰) آیین‌نامه عملیات پولی و بانکی مناطق آزاد	ورود و خروج ارز به/از منطقه، آزاد است	۵
ماده (۱۱) آیین‌نامه عملیات پولی و بانکی مناطق آزاد	نرخ خرید و فروش ارز بر اساس بازار آزاد تعیین می‌شود	۶
آیین‌نامه صدور روادید مناطق آزاد	عدم نیاز به روادید برای اتباع خارجی	۷
مقررات سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد	امکان سرمایه‌گذاری برای افراد خارجی به هر نسبت	۸
مقررات اشتغال نیروی انسانی مناطق آزاد	قانون کار خاص مناطق آزاد	۹
تبصره ۲ ماده (۱۸) اصلاحی قانون چگونگی اداره مناطق	تأسیس شعب بانک خارجی مؤسسه اعتباری غیرایرانی در مناطق آزاد	۱۰
ماده (۲۸) قانون چگونگی اداره مناطق آزاد مقررات تأسیس و فعالیت مؤسسات بیمه	قانون خاص بیمه و ایجاد شعب و نمایندگی مؤسسات کارگزاری بیمه خارجی	۱۱
ضوابط ثبت شرکت‌ها و مالکیت‌های صنعتی و معنوی	مقررات خاص ثبت شرکت‌ها (مرجع ثبت)	۱۲

۲- تبیین وضع موجود مناطق آزاد تجاری - صنعتی کشور

۲-۱- بررسی شاخص‌های عملکردی مناطق آزاد ایران

به طور کلی، عملکرد هر سازمان با توجه به اهداف ترسیم شده و توفیقات به دست آمده برای نائل شدن به آن اهداف مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. در این پژوهش با توجه به اهمیت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و داخلی، تولید و صادرات و تأثیرگذاری آن بر سایر عوامل و همچنین نظر به اینکه در ۴ هدف ذکر شده در بند ۱ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور و همچنین اهداف ذکر شده در ماده ۱ قانون چگونگی اداره مناطق آزاد، ارتقاء این شاخص‌ها ذکر شده‌اند، بنابراین برای ارزیابی عملکرد مناطق آزاد، شاخص‌های عملکردی سرمایه‌گذاری (خارجی و داخلی)، تولید و صادرات در طول سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹ مورد بررسی قرار گرفته است.

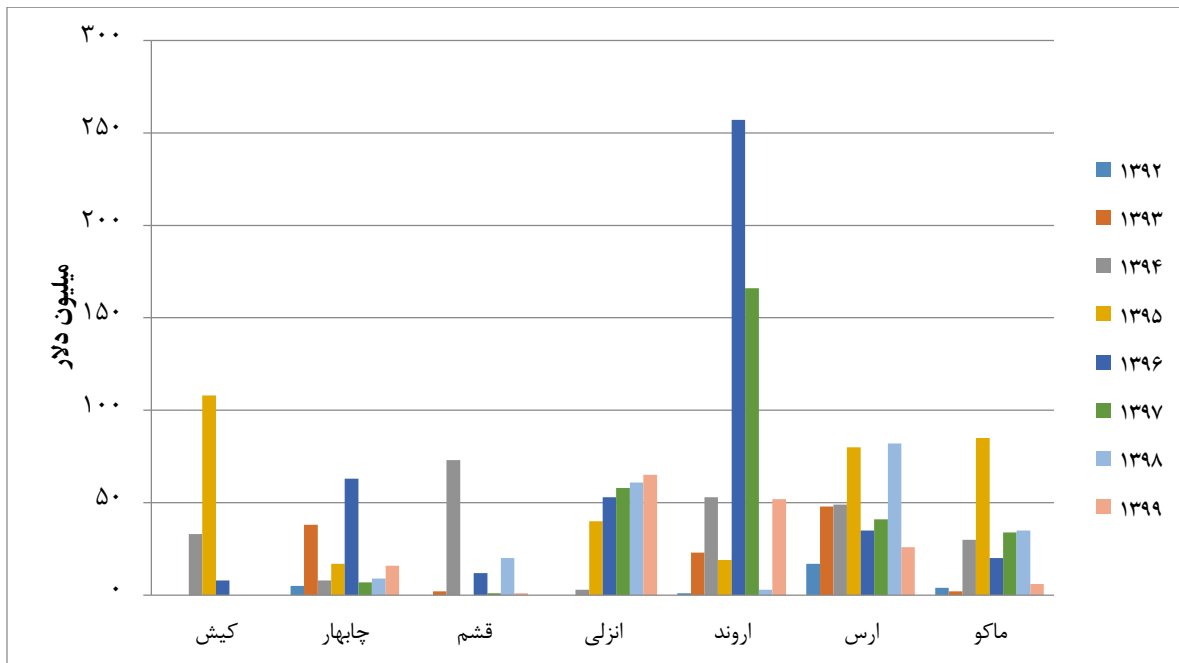
۲-۱-۱- سرمایه‌گذاری خارجی

میزان سرمایه‌گذاری محقق شده در مناطق آزاد تجاری - صنعتی کشور در سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۹ به شرح جدول ۳ است:

جدول ۳: جذب سرمایه‌گذاری خارجی محقق شده در مناطق آزاد کشور طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۹ (میلیون دلار)

سال / منطقه	کیش	چابهار	قشم	انزلی	اروند	ارس	ماکو	مجموع مناطق
۱۳۹۲	۰	۵	۰	۰	۱	۱۷	۴	۲۷
۱۳۹۳	۰	۳۸	۲	۰	۲۳	۴۸	۲	۱۱۳
۱۳۹۴	۳۳	۸	۷۳	۳	۵۳	۴۹	۳۰	۲۴۹
۱۳۹۵	۱۰۸	۱۷	۰	۴۰	۱۹	۸۰	۸۵	۳۴۹
۱۳۹۶	۸	۶۳	۱۲	۵۳	۲۵۷	۳۵	۲۰	۴۴۸
۱۳۹۷	۰	۷	۱	۵۸	۱۶۶	۴۱	۳۴	۳۰۷
۱۳۹۸	۰	۹	۲۰	۶۱	۳	۸۲	۳۵	۲۱۰
۱۳۹۹	۰	۱۶	۱	۶۵	۵۲	۲۶	۶	۱۶۶
مجموع مناطق	۱۴۹	۱۶۳	۱۰۹	۲۸۰	۵۷۴	۳۷۸	۲۱۶	۱۸۶۹

منبع: دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد



نمودار ۲: روند جذب سرمایه‌گذاری خارجی محقق شده در مناطق آزاد طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۹ (میلیون دلار)

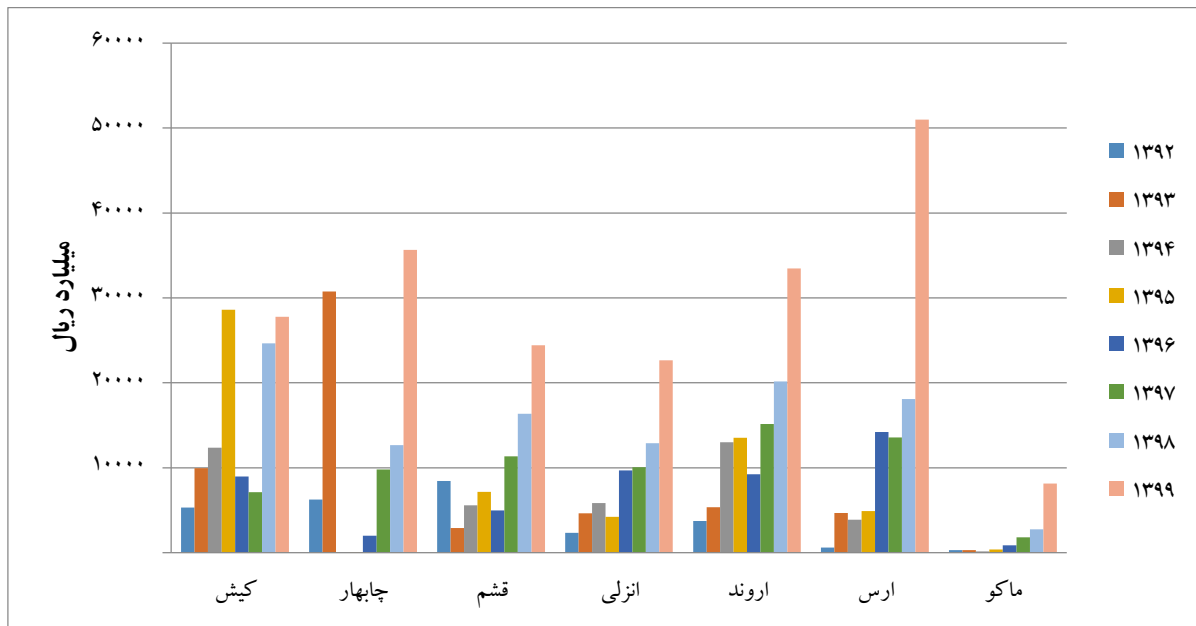
۲-۱-۲- سرمایه‌گذاری داخلی

میزان سرمایه‌گذاری داخلی در مناطق آزاد تجاری-صنعتی کشور در طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹ به شرح جدول ۴ است:

جدول ۴: جذب سرمایه‌گذاری داخلی محقق شده در مناطق آزاد کشور طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۹ (میلیارد ریال)

سال / منطقه	کیش	چابهار	قشم	انزلی	اروند	ارس	ماکو	مجموع مناطق
۱۳۹۲	۵۳۱۲	۶۲۵۲	۸۴۶۵	۲۳۵۸	۳۷۶۲	۶۱۹	۳۲۳	۲۷۰۹۱
۱۳۹۳	۹۹۷۲	۳۰۷۵۵	۲۹۲۲	۴۶۴۰	۵۳۶۹	۴۶۹۴	۳۳۱	۵۸۶۸۳
۱۳۹۴	۱۲۳۷۱	۶۷	۵۵۹۶	۵۸۶۸	۱۲۹۹۹	۳۹۰۲	۱۶۰	۴۰۹۶۳
۱۳۹۵	۲۸۶۰۰	۸۴	۷۱۹۰	۴۲۵۰	۱۳۵۵۱	۴۹۱۶	۴۰۲	۵۸۹۹۳
۱۳۹۶	۸۹۸۶	۲۰۱۵	۵۰۰۰	۹۶۹۵	۹۲۲۵	۱۴۲۲۰	۸۷۴	۵۰۰۱۵
۱۳۹۷	۷۱۲۳	۹۸۲۵	۱۱۳۴۳	۱۰۰۷۹	۱۵۱۵۴	۱۳۵۹۰	۱۸۱۳	۶۸۹۲۷
۱۳۹۸	۲۴۶۴۰	۱۲۶۷۱	۱۶۳۴۷	۱۲۹۰۱	۲۰۱۵۳	۱۸۱۰۲	۲۷۸۰	۱۰۷۵۹۴
۱۳۹۹	۲۷۷۶۶	۳۵۶۴۳	۲۴۴۱۷	۲۲۶۵۸	۳۳۴۵۳	۵۰۹۹۳	۸۱۴۵	۲۰۳۰۷۵
مجموع مناطق	۱۲۴۷۷۰	۹۷۳۱۲	۸۱۲۸۰	۷۲۴۴۹	۱۱۳۶۶۶	۱۱۱۰۳۶	۱۴۸۲۸	۶۱۵۳۴۱

منبع: دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد



نمودار ۳: روند جذب سرمایه‌گذاری داخلی محقق شده در مناطق آزاد طی سال‌های ۹۹-۱۳۹۲ (میلیارد دلار)

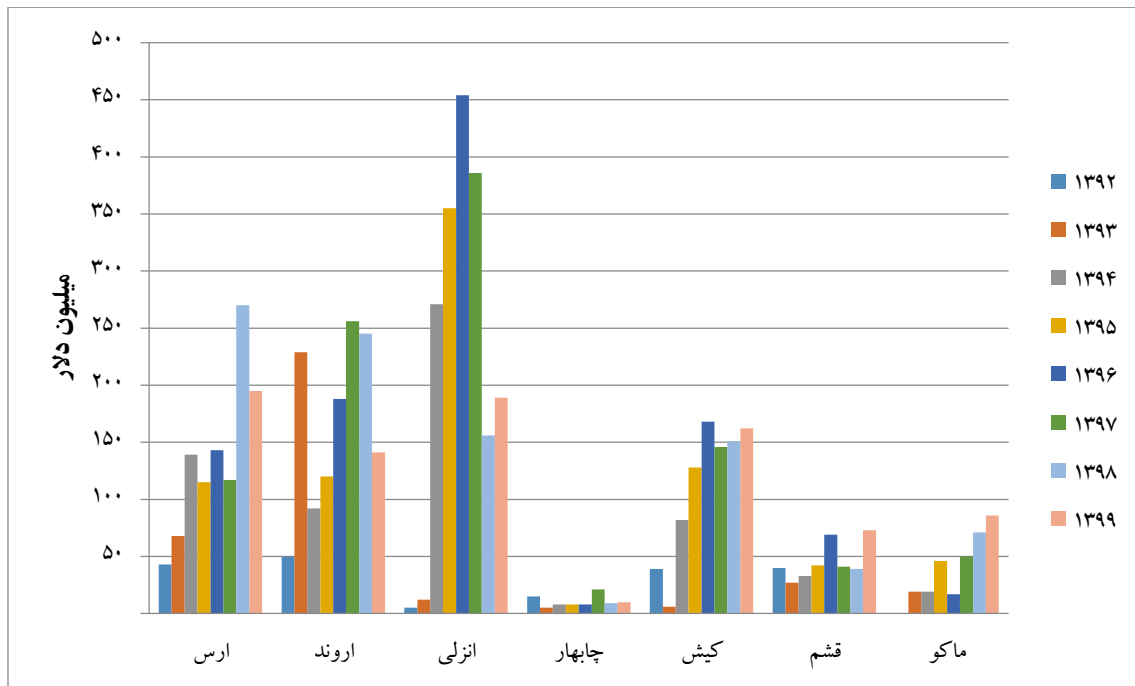
۲-۱-۳- صادرات

بر اساس آمار منتشره از سوی دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور، میزان صادرات از مناطق آزاد به خارج از کشور شامل صادرات کالا، صادرات خدمات و صادرات مجدد به تفکیک هر منطقه به شرح جدول ۵ است. نکته مهم در آمار ارائه شده این است که صادرات اعلامی از طرف مناطق آزاد شامل صادرات کالا، صادرات خدمات و صادرات مجدد است و مجموع این موارد به عنوان صادرات در مناطق آزاد لحاظ شده است.

جدول ۵: میزان صادرات از طریق مناطق آزاد به خارج از کشور طی سال‌های ۹۹-۱۳۹۲ (میلیون دلار)

منطقه / سال	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	مجموع مناطق
ارس	۴۳	۶۸	۱۳۹	۱۱۵	۱۴۳	۱۱۷	۲۷۰	۱۹۵	۱۰۸۹
اروند	۵۰	۲۲۹	۹۲	۱۲۰	۱۸۸	۲۵۶	۲۴۵	۱۴۱	۱۳۲۱
انزلی	۵	۱۲	۲۷۱	۳۵۵	۴۵۴	۳۸۶	۱۵۶	۱۸۹	۱۸۲۷
چابهار	۱۵	۵	۸	۸	۸	۲۱	۹	۱۰	۸۴
کیش	۳۹	۶	۸۲	۱۲۸	۱۶۸	۱۴۶	۱۵۱	۱۶۲	۸۸۲
قشم	۴۰	۲۷	۳۳	۴۲	۶۹	۴۱	۳۹	۷۳	۳۶۴
ماکو	۰	۱۹	۱۹	۴۶	۱۷	۵۰	۷۱	۸۶	۳۰۸
مجموع مناطق	۱۹۲	۳۶۶	۶۴۴	۸۱۴	۱۰۴۷	۱۰۱۷	۹۴۱	۸۵۴	۵۸۷۵

منبع: دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد



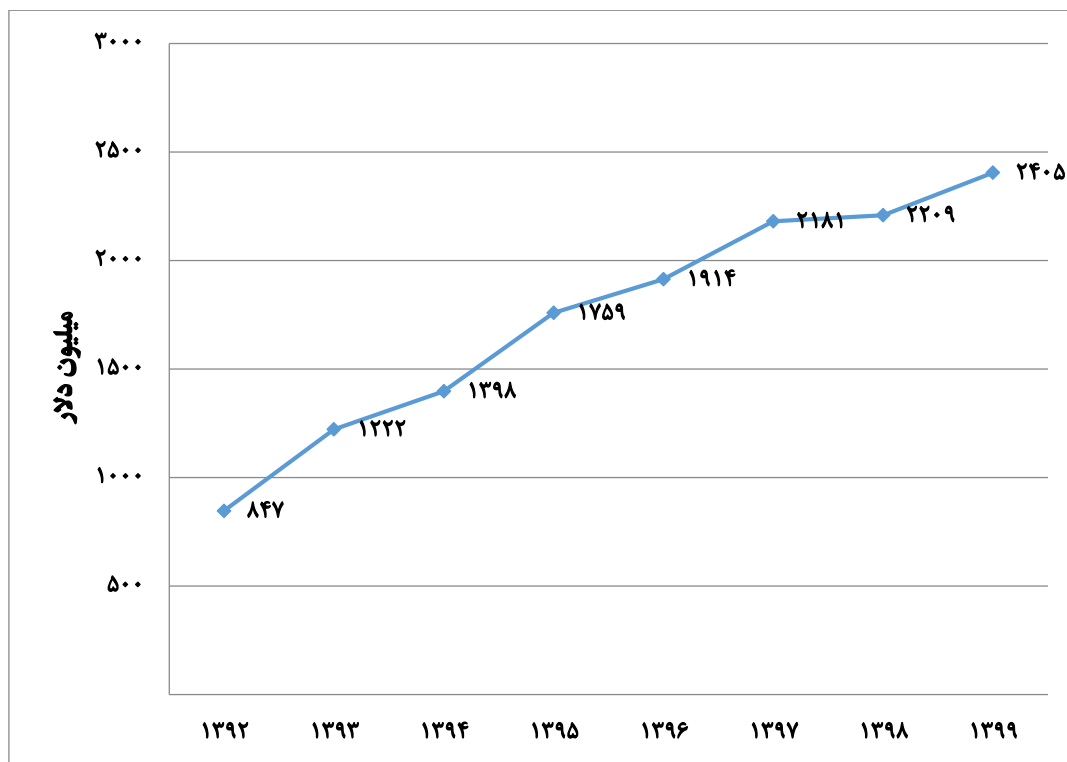
نمودار ۴: روند میزان صادرات از طریق مناطق آزاد به خارج از کشور طی سال‌های ۱۳۹۲-۹۹ (میلیون دلار)

۲-۱-۴- تولید

تاکنون آمار دقیقی از میزان تولید در مناطق آزاد کشور توسط دستگاه متولی ذی‌ربط ارائه نشده است؛ اما با توجه به آمار کلی ارائه شده، شاید بتوان با احتساب میزان صادرات به خارج از کشور و میزان صادرات به سرزمین اصلی، مقدار تولید را به دست آورد. هرچند، مقداری از کالاهای تولیدی هر یک از مناطق آزاد در داخل خود منطقه مورد استفاده قرار می‌گیرد که باید آن را به مقدار تولید اضافه کرد که به دلیل عدم ارائه آمار دقیق میزان مصرف در مناطق آزاد، این مورد در محاسبات لحاظ نشده است. میزان تولید (مجموع صادرات به خارج از کشور و صادرات به سرزمین اصلی) در مناطق آزاد تجاری-صنعتی کشور طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹ در جدول ۶ آورده شده است.

جدول ۶: ارزش تولیدات (مجموع صادرات به خارج و به سرزمین اصلی) مناطق آزاد کشور طی سال‌های ۹۹-۱۳۹۲ (میلیون دلار)

مجموع مناطق		تولید (مجموع صادرات به خارج و به سرزمین اصلی یا داخل)																منطقه / سال
		۱۳۹۹		۱۳۹۸		۱۳۹۷		۱۳۹۶		۱۳۹۵		۱۳۹۴		۱۳۹۳		۱۳۹۲		
به خارج	به داخل	به خارج	به داخل	به خارج	به داخل	به خارج	به داخل	به خارج	به داخل	به خارج	به داخل	به خارج	به داخل	به خارج	به داخل	به خارج	به داخل	
۸۱۸	۱۰۸۹	۱۷۲	۱۹۵	۱۸۰	۲۷۰	۱۱۴	۱۱۷	۹۰	۱۴۳	۴۹	۱۱۵	۴۲	۱۳۹	۱۱۸	۶۸	۵۳	۴۳	ارس
۴۲۷۹	۱۳۲۱	۸۲۱	۱۴۱	۴۸۰	۲۴۵	۶۲۸	۲۵۶	۴۰۰	۱۸۸	۵۶۰	۱۲۰	۵۱۰	۹۲	۴۸۰	۲۲۹	۴۰۰	۵۰	اروند
۸۷۰	۱۸۲۷	۲۰۹	۱۸۹	۱۴۵	۱۵۶	۱۳۲	۳۸۶	۱۱۶	۴۵۴	۱۲۴	۳۵۵	۹	۲۷۱	۷۴	۱۲	۶۱	۵	انزلی
۱۳۴	۸۴	۵۸	۱۰	۱۶	۹	۱۷	۲۱	۹	۸	۸	۸	۱۰	۸	۱۰	۵	۶	۱۵	چابهار
۶۰۲	۸۸۲	۱۲۶	۱۶۲	۱۸	۱۵۱	۸۴	۱۴۶	۱۰۴	۱۶۸	۷۰	۱۲۸	۷۳	۸۲	۷۴	۶	۵۳	۳۹	کیش
۱۹۳	۳۶۴	۴۴	۷۳	۶۷	۳۹	۲۰	۴۱	۱۴	۶۹	۱۸	۴۲	۱۳	۳۳	۱۰	۲۷	۷	۴۰	قشم
۱۱۶۴	۳۰۸	۱۲۱	۸۶	۳۶۲	۷۱	۱۶۹	۵۰	۱۳۴	۱۷	۱۱۶	۴۶	۹۷	۱۹	۹۰	۱۹	۷۵	۰	ماکو
۸۰۶۰	۵۸۷۵	۱۵۵۱	۸۵۴	۱۲۶۸	۹۴۱	۱۱۶۴	۱۰۱۷	۸۶۷	۱۰۴۷	۹۴۵	۸۱۴	۷۵۴	۶۴۴	۸۵۶	۳۶۶	۶۵۵	۱۹۲	مجموع مناطق
۱۳۹۳۵		۲۴۰۵		۲۲۰۹		۲۱۸۱		۱۹۱۴		۱۷۵۹		۱۳۹۸		۱۲۲۲		۸۴۷		



نمودار ۵: روند ارزش تولیدات (مجموع صادرات به خارج و به سرزمین اصلی) مناطق آزاد کشور طی سال‌های ۱۳۹۹-۱۳۹۲ (میلیون دلار)

۲-۲- ارزیابی عملکرد اقتصادی مناطق آزاد ایران

ارزیابی عملکرد مناطق آزاد در سال‌های مذکور می‌تواند روند مثبت و یا منفی عملکرد را مشخص کند، این ارزیابی در صورتی جامع و مورد استفاده خواهد بود که عملکرد مناطق آزاد با مناطق آزاد دیگر مناطق جهان، به‌ویژه مناطق آزاد کشورهای همسایه و یا مناطق آزاد کشورهای آسیایی مقایسه شود؛ اما بدیهی است که با توجه به شرایط ایران طی سال‌های اخیر، به‌خصوص به دلیل اعمال تحریم‌های بین‌المللی اقتصادی-سیاسی از سوی ایالات متحده و متحدانش در سرتاسر جهان، عملکرد مناطق آزاد ایران، به‌ویژه در شاخص‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و صادرات تحت تأثیر قرار گرفته و طبعاً این مقایسه منطقی و جامع نخواهد بود.

بنابراین در این پژوهش، ارزیابی عملکرد مناطق آزاد کشور به دو روش انجام خواهد گرفت. در ابتدا میزان عملکرد شاخص‌های مورد بررسی در مناطق آزاد کشور (سرمایه‌گذاری خارجی، صادرات و تولید) و همچنین روند این شاخص‌های عملکردی در مناطق آزاد تعدادی از کشورهایی که تشابهاتی با ایران دارند در مقایسه با عملکرد همان کشور در شاخص‌های فوق مورد بررسی قرار خواهد گرفت. سپس میزان رشد شاخص‌های فوق

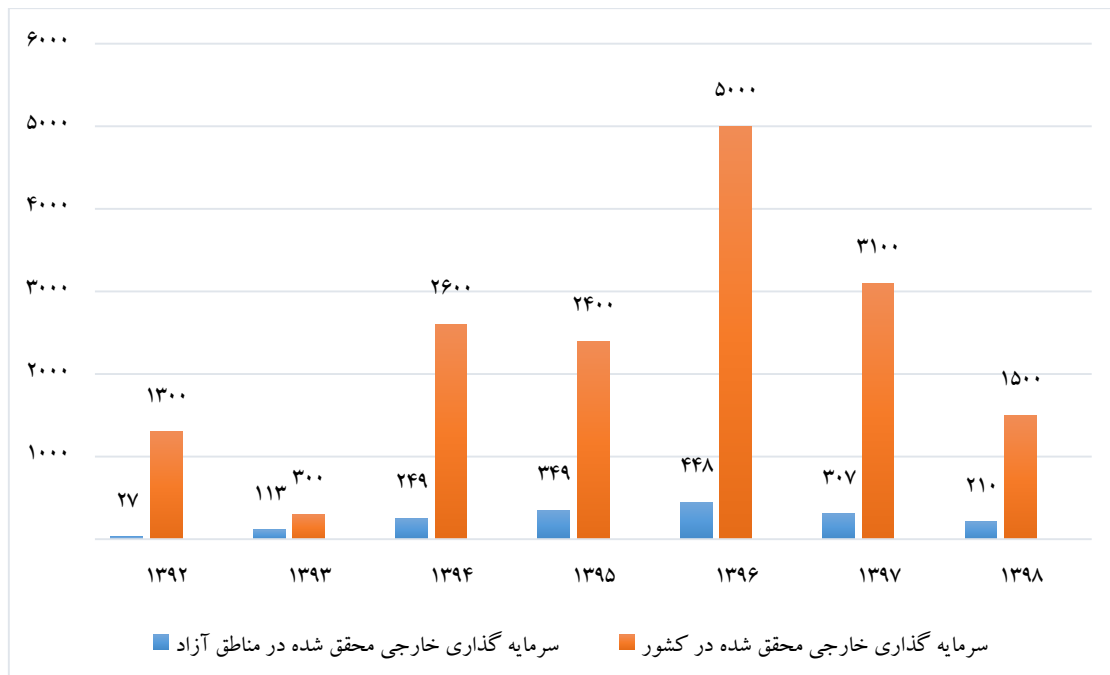
در مناطق آزاد کشور در مقایسه با رشد شاخص‌های فوق در یک بازه زمانی مقایسه خواهد شد. هرچند در هر دو روش بررسی، بسیاری از عوامل از جمله شرایط مناسبات بین‌المللی، تحریم‌ها و امتیازات اعطایی دارای تفاوت معنی‌داری هستند؛ اما امید می‌رود نتیجه به دست آمده، روند عملکردی مناطق را تبیین نموده و برای تغییرات اساسی و انجام اصلاحات لازم در جهت بهبود عملکردها، مورد استفاده نهادهای تصمیم‌گیر قرار گیرد.

۲-۲-۱- ارزیابی شاخص سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد

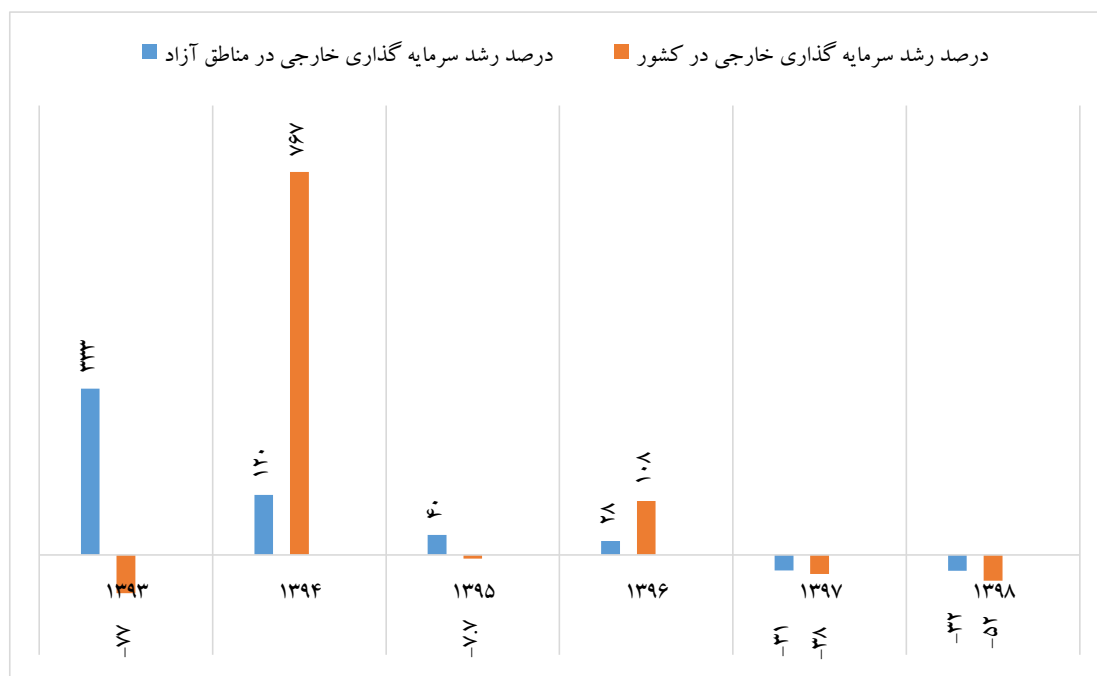
آمارهای ارائه شده از سوی شورای عالی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور بیانگر این است که طی دوره ۱۳۹۲-۱۳۹۸، میزان جذب سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد به صورت میانگین، سالیانه حدود ۲۴۳ میلیون دلار بوده است (میانگین سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۹ حدوداً ۲۳۴ میلیون دلار بوده است) که این مقدار، تقریباً معادل ۱۰ درصد میانگین سالیانه سرمایه‌گذاری در خارج از محدوده مناطق آزاد است. میزان سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد کشور و در مناطق خارج از محدوده مناطق آزاد (سرزمین اصلی)، به شرح جدول ۷ است:

جدول ۷: مقایسه میزان سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد کشور و سرزمین اصلی طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۹ (ارقام به میلیون دلار)

موضوع / سال	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	میانگین سالیانه
سرمایه‌گذاری خارجی محقق شده در مناطق آزاد	۲۷	۱۱۳	۲۴۹	۳۴۹	۴۴۸	۳۰۷	۲۱۰	۱۶۶	۲۴۳
سرمایه‌گذاری خارجی محقق شده در سرزمین اصلی	۱۳۰۰	۳۰۰	۲۶۰۰	۲۴۰۰	۵۰۰۰	۳۱۰۰	۱۵۰۰	-	۲۳۱۴



نمودار ۶: مقایسه میزان سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد و کشور طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۸ (میلیون دلار)



نمودار ۷: مقایسه درصد رشد سرمایه‌گذاری محقق شده خارجی در مناطق آزاد و در خارج از محدوده مناطق آزاد کشور طی سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۹۸

گزارش‌های موجود از عملکرد تعدادی از مناطق آزاد جهان از جمله در چین بیانگر آن است که تنها در ۱۰ سال ابتدایی فعالیت ۵ منطقه اقتصادی، ۲۲ درصد سرمایه‌گذاری کل کشور، ۱۷ درصد سرمایه‌گذاری شرکت‌های خارجی و ۱۹ درصد پروژه‌های مشترک سرمایه‌گذاری با شرکت‌های خارجی، در این مناطق انجام شده است. در سال ۲۰۰۶ میزان ۷۲ درصد مجموع سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مالزی مربوط به مناطق ویژه اقتصادی بوده است. در کره جنوبی در سال ۲۰۰۷ به میزان ۲۸ درصد جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از طریق مناطق اقتصادی صورت گرفته است.

در بررسی آمار سرمایه‌گذاری خارجی محقق شده در مناطق آزاد، نوسان زیاد مقادیر سرمایه‌گذاری طی سال‌های مورد بررسی در تعدادی از مناطق آزاد کشور قابل توجه است، به‌گونه‌ای که مقدار آن در منطقه آزاد اروند از ۵۳ میلیون دلار در سال ۱۳۹۴، به ۱۹ میلیون دلار در سال ۱۳۹۵ کاهش یافته و در سال ۱۳۹۶ به عدد ۲۵۷ میلیون دلار افزایش یافته و سپس در سال ۱۳۹۷ به ۳ میلیون دلار کاهش یافته است و این توالی غیرمنظم در بیشتر مناطق آزاد کشور وجود دارد. این در شرایطی است که سرمایه‌گذاری در سرزمین اصلی دارای نوسان کمتری است. همچنین درصد بسیار کم سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد با میانگین ۱۰ درصد، نسبت به سرمایه‌گذاری خارجی محقق شده در سرزمین اصلی، در مقایسه با ۷۲ درصد مالزی و ۲۸ درصد کره جنوبی بسیار پایین است.

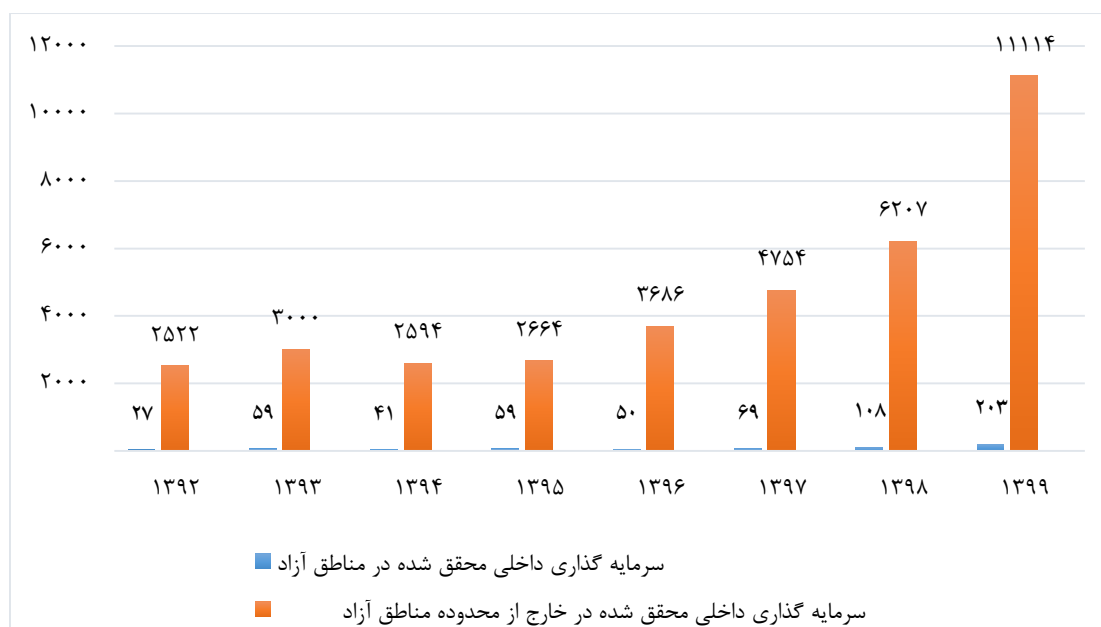
مقایسه میانگین رشد سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد و سرزمین اصلی در سال‌های مورد نظر هم دارای نکات قابل تأملی است. میانگین رشد سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد طی سال‌های فوق، ۷۶ درصد و در سرزمین اصلی ۸۰ درصد است؛ یعنی رشد سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد که مهم‌ترین هدف آن جذب سرمایه‌گذاری خارجی می‌باشد که از سرزمین اصلی کمتر است. همچنین میانگین رشد سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد در طی سه ساله اول و دوم مورد بررسی به ترتیب ۱۶۴ درصد و ۱۲- درصد و میانگین رشد سرمایه‌گذاری خارجی در سرزمین اصلی در همین بازه‌های زمانی به ترتیب ۲۲۷ درصد و ۶ درصد است؛ یعنی علاوه بر آنکه هم در منطقه آزاد و هم در سرزمین اصلی شاهد کاهش رشد سرمایه‌گذاری هستیم، رشد سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد طی سال‌های مورد بررسی، به‌طور مستمر نزولی است.

۲-۲-۲- ارزیابی شاخص سرمایه‌گذاری داخلی در مناطق آزاد

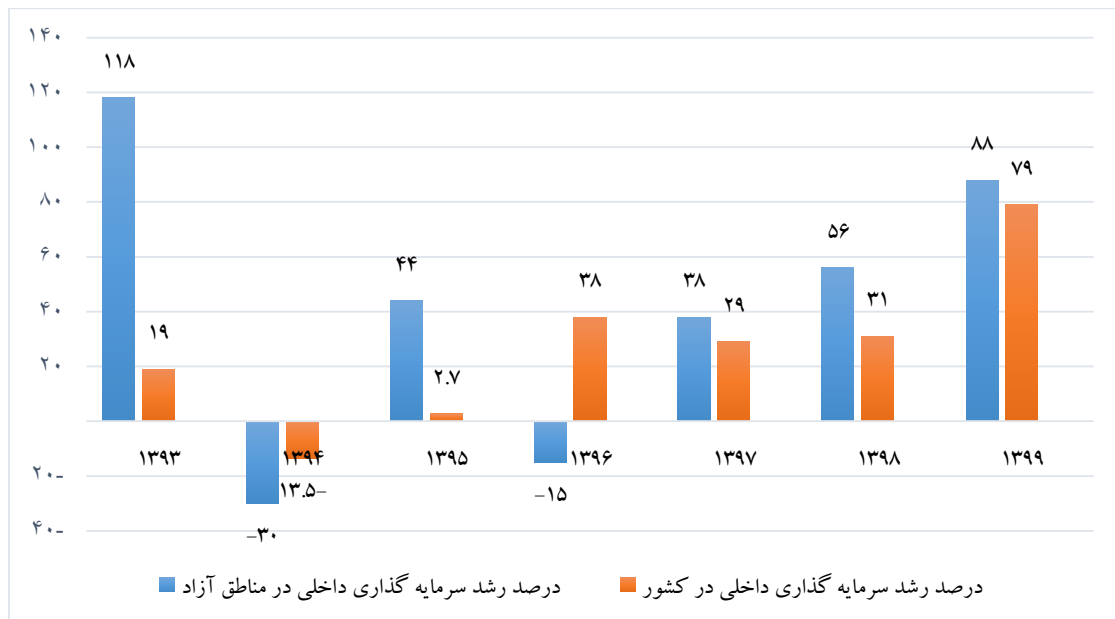
آمارهای ارائه شده از سوی دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی بیانگر این است که طی دوره ۱۳۹۲-۱۳۹۹، میزان سرمایه‌گذاری داخلی در مناطق آزاد، به صورت میانگین سالیانه به قیمت‌های جاری حدود ۷۷ هزار میلیارد ریال بوده که این مقدار، تقریباً معادل ۱/۷ درصد میانگین سالیانه سرمایه‌گذاری در خارج از محدوده مناطق آزاد است (استخراج شده از مقادیر مربوط به تشکیل سرمایه ثابت ناخالص کشور به قیمت‌های جاری در گزارش بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران). میزان سرمایه‌گذاری داخلی در مناطق آزاد کشور و در مناطق خارج از محدوده مناطق آزاد (سرزمین اصلی)، به شرح جدول ۸ است:

جدول ۸: مقایسه میزان سرمایه‌گذاری داخلی در مناطق آزاد و سرزمین اصلی طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۹ (هزار میلیارد ریال)

موضوع / سال	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	میانگین سالیانه
سرمایه‌گذاری داخلی محقق شده در مناطق آزاد	۲۷	۵۹	۴۱	۵۹	۵۰	۶۹	۱۰۸	۲۰۳	۷۷
سرمایه‌گذاری داخلی محقق شده در سرزمین اصلی	۲۵۲۲	۳۰۰۰	۲۵۹۴	۲۶۶۴	۳۶۸۶	۴۷۵۴	۶۲۰۷	۱۱۱۱۴	۴۵۶۸



نمودار ۸: مقایسه میزان سرمایه‌گذاری داخلی در مناطق آزاد و سرزمین اصلی طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۹ (هزار میلیارد ریال)



نمودار ۹: مقایسه درصد رشد سرمایه‌گذاری داخلی در مناطق آزاد و در سرزمین اصلی سال‌های ۱۳۹۳-۱۳۹۹

مقایسه میزان سرمایه‌گذاری داخلی در مناطق آزاد و سرزمین اصلی در بازه‌های زمانی مورد بررسی بیانگر آن است که مناطق آزاد، تقریباً به طور ثابت ۱/۷ درصد سرمایه‌گذاری در سرزمین اصلی را انجام داده‌اند و این درصد تقریباً در طی دوران بررسی ثابت مانده است. در حالی که یکی از اهداف اصلی ایجاد مناطق آزاد، توسعه سرمایه‌گذاری است و مناطق آزاد کشور، به‌رغم اینکه اکثراً در مناطق بسیار مستعد و مناسبی هم قرار دارند در جذب سرمایه‌گذاری موفق نبوده‌اند. البته باید توجه داشت که افزایش سرمایه‌گذاری داخلی در همه مناطق یکسان نیست و در برخی از مناطق آزاد از جمله ماکو، ارس، چابهار و انزلی در سال ۱۳۹۹ و کیش در سال ۱۳۹۸ سرمایه‌گذاری بیشتری صورت گرفته است و این مناطق باعث ارتقای میانگین سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد شده‌اند. هرچند در افزایش مقادیر سرمایه‌گذاری باید عوامل دیگر را هم در نظر گرفت. برای مثال، ما در سال ۱۳۹۹ شاهد افزایش چند برابری محدوده منطقه آزاد چابهار و اضافه شدن شهر چابهار و دو بندر مهم فعال به این منطقه با مصوبه مجلس شورای اسلامی بوده‌ایم که موجب افزایش مقادیر سرمایه‌گذاری شده و از طرف دیگر با رأی دیوان عدالت، مساحت محدوده منطقه آزاد انزلی به یک چهارم محدوده قبلی کاهش یافته و در واقع بخشی از سرمایه‌گذاری انجام شده جزء آمار این منطقه قرار نگرفته است. محاسبه میزان سرمایه‌گذاری به نسبت مساحت محدوده می‌تواند راهکار واقعی کردن مقادیر سرمایه‌گذاری باشد.

میانگین رشد سالیانه سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد در طی سال‌های مورد بررسی، ۴۲/۷ درصد و در سرزمین اصلی، ۲۶/۵ درصد بوده است. هرچند مقادیر بسیار کم سرمایه‌گذاری این رشد را کم اثر کرده است؛ اما به این نکته مهم باید توجه داشت که رشد سرمایه‌گذاری داخلی در مناطق آزاد در چهار سال اول، ۲/۵ برابر رشد در سرزمین اصلی بوده که این مقدار در سه سال بعدی، به ۱/۳ برابر و این نسبت در سال پایانی به ۱/۱ برابر

کاهش یافته است؛ به عبارت دیگر، روند رشد سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد در مقایسه با سرزمین اصلی نزولی است.

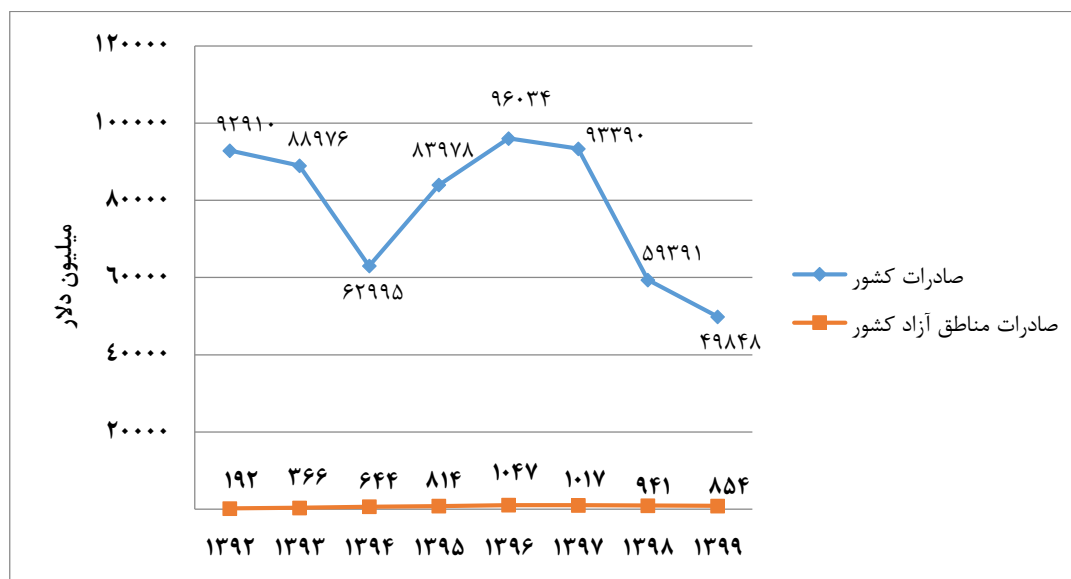
۲-۲-۳- ارزیابی شاخص صادرات در مناطق آزاد

جدول ۹ بیانگر آن است که مناطق آزاد کشور در طی سال‌های مورد بررسی با میانگین سالیانه ۷۳۴ میلیون دلار، کمتر از ۱ درصد از ارزش صادرات کشور را بر عهده داشته‌اند. این میزان در مقایسه با ۴۹ درصد مالزی، ۲۲ درصد (۷۵ درصد تجارت خارجی) چین، ۲۶ درصد هندوستان و ۳۰ درصد امارات، بسیار ناچیز به نظر می‌رسد (با توجه به این نکته که صادرات اعلامی مناطق آزاد شامل صادرات کالا، خدمات و صادرات مجدد است و در طی سال‌های اخیر بر اساس گزارش‌های ارائه شده، بیش از نیمی از ارزش صادرات مناطق آزاد، صادرات مجدد بوده است که عملاً درآمد ارزی قابل توجهی را برای کشور به دنبال نداشته و درآمد آن بیشتر مربوط به انبارداری و حمل و نقل است).

جدول ۹: میزان صادرات کشور و صادرات مناطق آزاد طی سال‌های ۱۳۹۹-۱۳۹۲ (میلیون دلار)

موضوع	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	میانگین سالیانه
صادرات کشور	۹۲۹۱۰	۸۸۹۷۶	۶۲۹۹۵	۸۳۹۷۸	۹۶۰۳۴	۹۳۳۹۰	۵۹۳۹۱	۴۹۸۴۸	۷۸۴۴۰
صادرات مناطق آزاد کشور	۱۹۲	۳۶۶	۶۴۴	۸۱۴	۱۰۴۷	۱۰۱۷	۹۴۱	۸۵۴	۷۳۴

منبع: بر اساس آمار سایت بانک مرکزی و گزارش دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی



نمودار ۱۰: مقایسه میزان صادرات مناطق آزاد و میزان صادرات کشور طی سال‌های ۹۹-۱۳۹۲

به‌رغم اینکه یکی از مهم‌ترین اهداف تشکیل مناطق آزاد در جهان و حتی در ایران، افزایش صادرات است و حتی در برخی از کشورها، مناطق آزاد را به عنوان مناطق پردازش صادرات معرفی می‌کنند، مقایسه میزان صادرات مناطق آزاد و صادرات کشور نمایانگر عملکرد بسیار ضعیف مناطق آزاد در صادرات به خارج از کشور است. قابل ذکر است که میزان صادرات مناطق آزاد در ۴ سال اول مورد بررسی، ۰/۶ درصد صادرات کشور بوده است که این مقدار در چهار سال دوم به ۱/۲۹ درصد و در سال انتهایی به ۱/۷ درصد رسید؛ اما ضرورت حرکت پرشتاب در مناطق آزاد در جهت تولید صادرات‌محور و حضور در بازارهای جدید، کاملاً مشهود است.

نکته مهم دیگر آن است که مناطق آزاد کشور عملکرد متفاوتی را در موضوع صادرات داشته‌اند، به‌طوری که ۷۲ درصد مجموع صادرات مناطق آزاد به خارج از کشور مربوط به مناطق آزاد انزلی، ارس و اروند است و همچنین مناطق آزاد چابهار، قشم و ماکو، جمعاً کمتر از ۱۳ درصد صادرات مناطق آزاد را به خود اختصاص داده‌اند.

۲-۲-۴- ارزیابی شاخص تولید در مناطق آزاد

همان‌گونه که اشاره شد ارزش تولیدات مناطق آزاد معمولاً به طور دقیق و مشخص اعلام نمی‌شود، اما شاید بتوان مجموع میزان صادرات به خارج از کشور و صادرات به سرزمین اصلی را به عنوان تولید مناطق آزاد در نظر گرفت (معمولاً در مناطق آزاد آمار صادرات مجدد هم به همراه صادرات آورده می‌شود که در سال‌های اخیر این میزان بیش از ۵۰ درصد ارزش صادرات بوده است).

به طور معمول، مناطق آزاد میزان صادرات را به میلیون دلار اعلام می‌کنند و روش کار هم بدین گونه است که ارزش کالاهای صادراتی به سرزمین اصلی (خارج از محدوده مناطق آزاد) را بر مبنای متوسط نرخ دلار آمریکا در بازار بین بانکی اعلامی از طریق بانک مرکزی جمهوری اسلامی (این نرخ در سال ۱۴۰۰ برای یک دلار آمریکا ۴۲۰۰۰ ریال است) محاسبه و با میزان صادرات به خارج از کشور بر مبنای دلار جمع می‌کنند. در این پژوهش، به جهت دستیابی به آمار صحیح و منطبق بر واقعیات، ارزش ریالی صادرات مناطق آزاد به سرزمین اصلی با استفاده از متوسط نرخ بازار آزاد دلار بر اساس گزارش رسمی بانک مرکزی جمهوری اسلامی محاسبه شده است. برای این کار ارزش صادرات کالاهای تولیدی مناطق آزاد به سرزمین اصلی را در نرخ متوسط یک دلار آمریکا در بازار بین بانکی اعلامی از سوی بانک مرکزی در سال مورد نظر ضرب کرده تا ارزش ریالی کالای صادراتی به دست آید. همچنین برای به دست آوردن ارزش ریالی کالاهای صادراتی به خارج از کشور، چون معمولاً صادرات کالای تولیدی مناطق آزاد به خارج از کشور به دلار است، ارزش صادرات کالاهای به خارج از کشور را در متوسط قیمت یک دلار آمریکا در بازار آزاد اعلامی از سوی بانک مرکزی، ضرب می‌کنیم. ارزش

ریالی کالاهای تولیدی مناطق آزاد، مجموع جمع دو عدد به دست آمده است. جدول ۱۰، ارزش محاسباتی تولیدات مناطق آزاد کشور به روش گفته شده است.

جدول ۱۰: ارزش تولیدات مناطق آزاد کشور (مجموع ارزش ریالی صادرات به سرزمین اصلی و صادرات به خارج از کشور)

سال	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹
ارزش تولیدات (ارقام میلیارد ریال)	۱۳,۹۲۰	۲۲,۶۹۲	۲۲,۳۰۳	۲۹,۶۶۳	۲۹,۶۶۳	۲۹,۶۶۳	۴۸,۸۳۰	۵۳,۲۵۶
ارزش ریالی صادرات به سرزمین اصلی	۶,۱۱۳	۱۲,۰۰۵	۲۲,۲۱۹	۲۹,۶۶۲	۴۲,۳۵۴	۱۰۵,۱۳۵	۱۲۱,۵۶۳	۱۹۵,۴۰۳
مجموع ارزش کالاهای صادراتی (تولید)	۲۰,۰۳۳	۳۴,۶۹۷	۴۴,۵۲۲	۵۹,۳۲۵	۷۲,۰۱۷	۱۵۳,۹۶۵	۱۷۴,۸۱۹	۲۶۰,۵۴۵

منبع: سایت بانک مرکزی و گزارش دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی

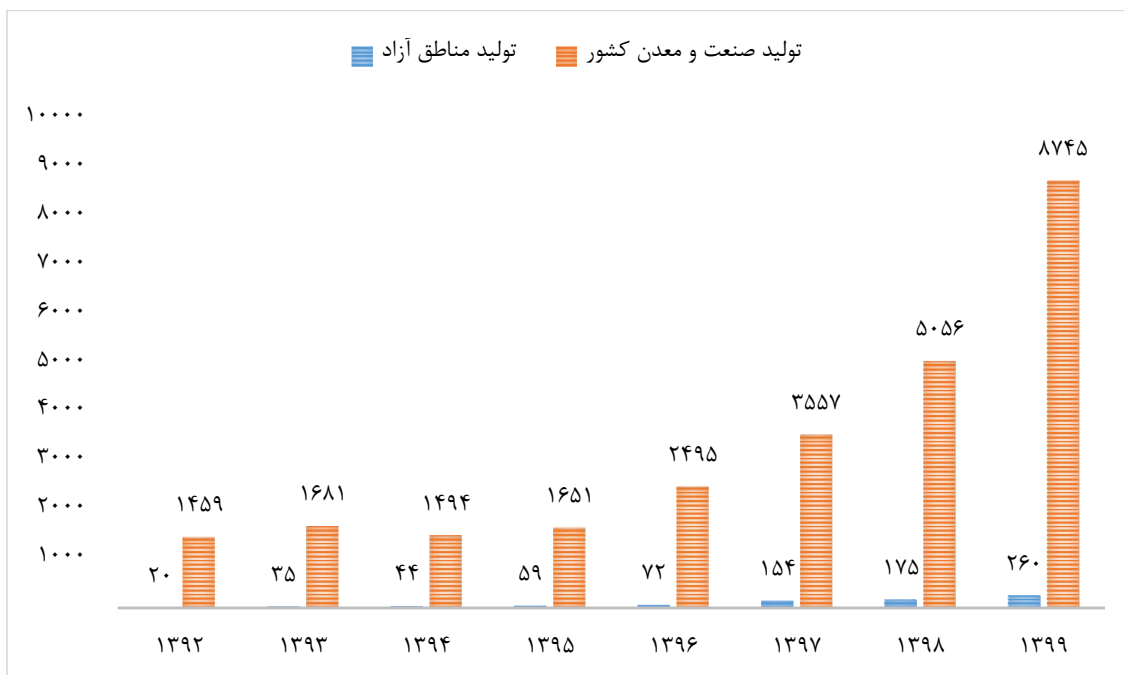
میزان تولید صنعت و معدن کشور بدون نفت به قیمت جاری، بر اساس اعلام بانک مرکزی جمهوری اسلامی در طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹، در جدول ۱۱ ارائه شده است.

جدول ۱۱: ارزش تولیدات صنعت و معدن کشور بدون نفت به قیمت جاری (هزار میلیارد ریال)

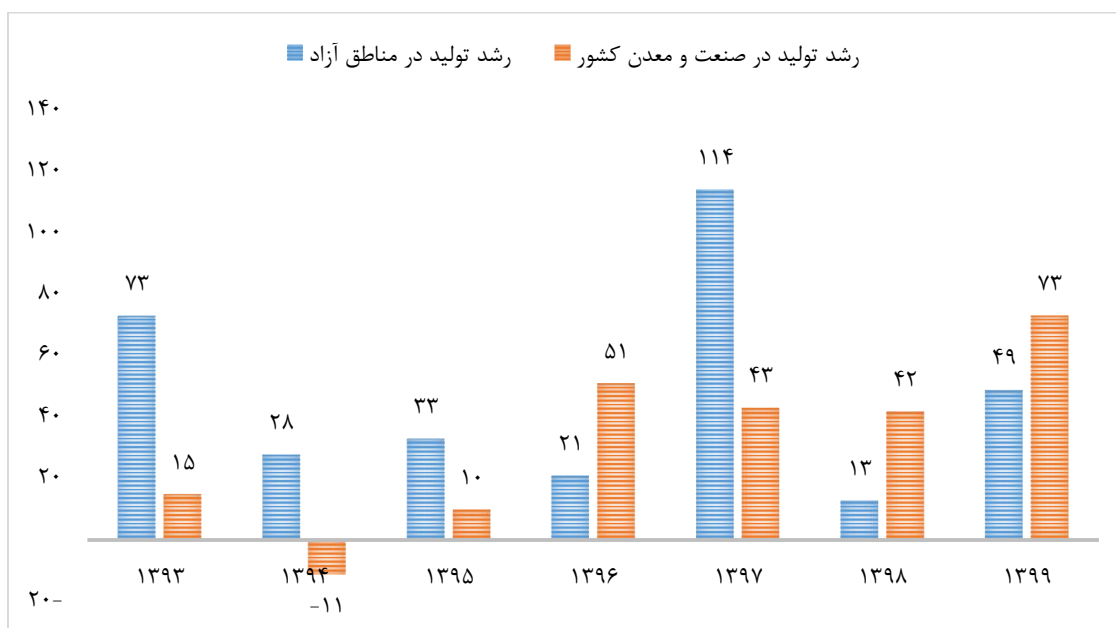
عامل / سال	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹
میزان تولید صنعت و معدن کشور بدون نفت	۱۴۹۵	۱۶۸۱	۱۴۹۴	۱۶۵۱	۲۴۹۵	۳۵۵۷	۵۰۵۶	۸۷۴۵

منبع: سایت بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

نمودارهای ۱۱ و ۱۲، مقایسه‌ای بین میزان و رشد تولید در مناطق آزاد، در طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۹ بر اساس آمار بانک مرکزی جمهوری اسلامی و دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد ارائه می‌دهد.



نمودار ۱۱: مقایسه میزان تولید در مناطق آزاد و تولید در صنعت و معدن کشور (به هزار میلیارد ریال)



نمودار ۱۲: مقایسه درصد رشد تولید در مناطق آزاد و صنعت و معدن کشور

بررسی اطلاعات جداول ۱۰ و ۱۱ در زمینه تولید بیانگر این نکته است که مجموعه مناطق آزاد کشور با مساحت ۶۱۳۰ کیلومتر مربع (۶۱۳۰۰۰ هکتار) که در مقایسه با مساحت ۱۶۴۸۱۱۹۵ کیلومتر مربعی کشور، فقط ۰/۳۷ درصد مساحت کشور است در طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۷ به‌طور میانگین ۳/۱ درصد تولید صنعت و

معدن کشور را انجام داده است؛ به عبارت دیگر، ۸/۴ برابر ظرفیت مکانی خود در مقایسه با سرزمین اصلی تولید داشته است (حاصل تقسیم ۳/۱ درصد تولید بر ۰/۳۷ درصد مساحت).

حتی اگر کل صادرات مجدد در مناطق آزاد را که در سال‌های اخیر تقریباً معادل نصف ارزش صادرات مناطق آزاد به خارج از کشور بوده است (ارزش کل صادرات، مجموع صادرات به سرزمین اصلی و صادرات به خارج از کشور است) را از این محاسبات حذف کنیم باز هم میانگین تولید در مناطق آزاد حدود ۲ درصد تولید صنعت و معدن کشور و ۵/۴ برابر ظرفیت مکانی خود در مقایسه با سرزمین اصلی است.

مقایسه روند رشد تولید در مناطق آزاد و صنعت و معدن کشور بیانگر آن است که این رشد در مناطق آزاد به‌طور میانگین در طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۹۹، حدود ۴۶ درصد و در صنعت و معدن کشور در طی همین سال‌ها، به‌طور میانگین ۳۲ درصد بوده است؛ به عبارت دیگر، رشد تولیدات در مناطق آزاد ۱۴ درصد بیشتر از صنعت و معدن کشور بوده که می‌تواند قابل توجه باشد.

نکته قابل تأمل این که دامنه نوسان رشد در مناطق آزاد بسیار زیاد و بین ۱۳ درصد و ۱۱۴ درصد، یعنی ۱۱۱ واحد است؛ اما این دامنه در صنعت و معدن کشور بین ۱۱- درصد و ۷۳ درصد، یعنی ۸۴ درصد است. همچنین میانگین رشد مناطق آزاد در چهار سال و دو سال انتهایی بازه مورد مطالعه، به ترتیب ۴۹ درصد و ۳۲ درصد و رشد صنعت و معدن کشور در همان زمان، ۵۲ درصد و ۵۷ درصد بوده است؛ به عبارت دیگر، تولید در مناطق آزاد که در طی سه ساله اول مورد بررسی، رشد قابل توجه ۳/۷ برابری را در مقایسه با صنعت و معدن کشور تجربه کرده بودند در سال‌های بعدی، با کاهش معنادار رشد مواجه شده و در سال ۱۳۹۹ رشد صنعت و معدن کشور، ۱/۵ برابر رشد تولید در مناطق آزاد بوده است و این نشان‌دهنده افت شدید و غیر قابل پذیرش رشد تولید در مناطق آزاد در طی سال‌های اخیر است که می‌توان این کاهش را به دلایل مختلفی از جمله تحریم‌ها، نوسان نرخ ارز، سو مدیریت و بی‌ثباتی در سکان مدیریت مناطق آزاد، شیوع همه‌گیری کرونا (از اواخر سال ۱۳۹۸) و تأثیر منفی آن بر فضای کسب و کارهای ملی و بین‌المللی، توقف موقت صادرات و واردات در برهه‌ای از زمان، سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های نادرست، سرمایه‌گذاری کشورهای همسایه در شکل‌دهی کریدورهای موازی و کمرنگ شدن نقش ایران و ... را مرتبط دانست.

۲-۳- جمع‌بندی

بررسی عملکرد اقتصادی مناطق آزاد در شاخص‌های مورد نظر که جزء مؤلفه‌های مورد توجه در مباحث اقتصاد مقاومتی هم هستند بیانگر عملکرد ضعیف و غیر قابل قبول آنها در شاخص‌های مورد نظر در مقایسه با مناطق آزاد سایر کشورهای جهان و همچنین سرزمین اصلی کشورمان است. مناطق آزاد ایران در شاخص

سرمایه‌گذاری خارجی ۱۰ درصد، در شاخص سرمایه‌گذاری داخلی ۱/۷ درصد، در شاخص صادرات کمتر از ۱ درصد و در تولید ۲ یا حداکثر ۳/۱ درصد در مقایسه به سرزمین اصلی مؤثر هستند. در حالی که در شاخص سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد کشورهای مالزی، کره جنوبی و چین به ترتیب ۷۲ درصد، ۲۸ درصد و ۱۹ درصد، در شاخص صادرات کشورهای چین، مالزی، هند و امارات به ترتیب ۷۵ درصد، ۴۹ درصد، ۲۶ درصد و ۳۰ درصد در اقتصاد کشور نقش‌آفرینی می‌کنند.

بررسی روند رشد مناطق آزاد کشور در مقایسه با سرزمین اصلی بیانگر آن است که در سرمایه‌گذاری خارجی، مناطق آزاد در مقایسه با سرزمین اصلی دارای رشد نسبتاً کمتری هستند. در سرمایه‌گذاری داخلی رشد مناطق آزاد بیش از ۲ برابر رشد سرزمین اصلی است هرچند در سال‌های انتهایی بازه مورد بررسی رشد مناطق آزاد کمی کاهش یافته است. در شاخص صادرات، مناطق آزاد دارای رشد بیشتری در مقایسه با سرزمین اصلی هستند. نقطه قوت مناطق آزاد کشور در شاخص‌های فوق، تولید است که در مقایسه با سرزمین اصلی دارای متوسط رشد بیشتری هستند؛ هرچند در سال‌های اخیر روند رشد سرزمین اصلی از منطقه آزاد بیشتر شده است.

آنچه در عملکرد مناطق آزاد کاملاً مشهود است اینکه مناطق آزاد کشور فاصله زیادی با اهداف مورد نظر دارند و ادامه مسیر فوق نمی‌تواند نتایج مثبت مورد انتظار منطبق با اهداف را برای ایران ترسیم کند؛ اما قطعاً بدترین نتیجه‌گیری از عملکرد اقتصادی مناطق آزاد آن است که حیطه عملکرد مناطق آزاد و امتیازات آنها را کاهش داده و یا محدود کنیم. بنابراین ضروری است نهادهای تصمیم‌ساز کشور، موانع و مشکلات ساختاری و درونی و یا موانع و مشکلات بیرونی را شناسایی و مرتفع نمایند تا مناطق آزاد کشورمان با توجه به وجود منابع سرشار انسانی، مادی و ظرفیت‌های بالقوه مالی و همچنین موقعیت منحصر به فرد اقلیمی و ژئوپلیتیک خود، بالأخص قرار گرفتن در شاهراه ارتباطات و تجارت بین‌الملل در بین قاره‌های اروپا، آسیا و آفریقا و قرارگیری در کریدورهای شمال- جنوب و شرق- غرب، نقش‌آفرینی ممتازی در توسعه و پیشرفت کشور داشته باشند.

۳- روش‌شناسی پژوهش

۳-۱- روش پژوهش

پژوهش حاضر به لحاظ هدف توسعه‌ای- کاربردی و بر اساس ماهیت از نوع توصیفی- تحلیلی است. توسعه‌ای است، زیرا درصدد بسط و گسترش یافته‌های مطالعات پیشین در رابطه با شناسایی عوامل عدم موفقیت مناطق آزاد کشور که تاکنون مغفول مانده به روشی جدید و طبقه‌بندی نوینی بوده و کاربردی است. بنابراین می‌توان با یافته‌های حاصل از آن برای حل مسائل و چالش‌های پیش روی مناطق آزاد و همچنین برای تدوین چشم‌اندازهای آتی و ترسیم نقش‌های کاربردی و توسعه‌ای مناطق آزاد در آینده بهره گرفت.

۳-۲- روش گردآوری داده‌ها و اطلاعات

برای گردآوری داده‌ها و اطلاعات پژوهش، در گام اول با بهره‌گیری از روش پژوهش اسنادی که روشی مبتنی بر شواهد برگرفته از آمارها و گزارش‌های رسمی است شرح مختصری از پیشینه شکل‌گیری مناطق آزاد، عوامل موفقیت آنها، اهداف مناطق آزاد در جهان و ایران و امتیازات اعطایی و جهت‌گیری‌های کلی آنها ارائه گردید و به منظور تبیین وضع موجود مناطق آزاد و ارزیابی عملکرد آنها طی دهه اخیر، اطلاعات مربوط به شاخص‌های عملکردی مناطق آزاد از جمله سرمایه‌گذاری خارجی و داخلی محقق شده، ارزش تولیدات و صادرات طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۹ گردآوری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در گام دوم، به منظور آسیب‌شناسی و شناخت عوامل عدم موفقیت مناطق آزاد در دستیابی به اهداف تعیین شده و احصا راهکارهای مورد نیاز برای حصول اهداف، از مطالعات میدانی و روش مصاحبه با خبرگان اعم از مدیران عامل فعلی و سابق مناطق آزاد کشور، معاونین فعلی و سابق مناطق آزاد کشور، مدیران و کارشناسان، فعالان و نمایندگان بخش خصوصی و سرمایه‌گذاران در حوزه‌های صنایع، خدمات و تجارت مناطق آزاد، اساتید و صاحب‌نظران برجسته در حوزه سیاستگذاری و مدیریت استراتژیک بهره گرفته شد.

۳-۳- ابزار گردآوری داده‌ها و اطلاعات

همان‌طور که اشاره شد، ابزار مورد استفاده در این پژوهش برای گردآوری داده‌ها و اطلاعات میدانی، مصاحبه ساختار نیافته بود و بر اساس آن ۳ سؤال کلی از خبرگان و فعالان به شرح جدول ۱۲ مطرح شد.

جدول ۱۲: سؤالات ابزار گردآوری داده‌ها و اطلاعات (مصاحبه ساختار نیافته)

۱- مهم‌ترین عوامل عدم موفقیت، چالش‌های و موانع اعم از نقاط ضعف و تهدیدات پیش روی توسعه فعالیت‌های مناطق آزاد کشور کدامند؟

۲- مهم‌ترین راهکارها در راستای رفع نقاط ضعف و مواجهه با تهدیدات که می‌توان برای تصویب در مراجع قانونی اعم از هیئت دولت، مجلس شورای اسلامی و دبیرخانه مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور پیشنهاد داد، کدامند؟

۳- قوانین و مقررات یا مصوبه‌هایی که برای توسعه فعالیت‌های مناطق آزاد باید اصلاح، حذف و ارائه شوند کدامند؟

۳-۴- جامعه آماری پژوهش

کلیه مدیران و معاونین فعلی و سابق مناطق آزاد کشور، مدیران و کارشناسان، فعالان و نمایندگان بخش خصوصی و سرمایه‌گذاران در حوزه‌های صنایع، خدمات و تجارت مناطق آزاد و صاحبان نظران برجسته در حوزه سیاستگذاری و مدیریت استراتژیک به عنوان جامعه آماری پژوهش در نظر گرفته شد.

۳-۵- نمونه آماری و روش نمونه‌گیری پژوهش

۵۰ نفر از مدیران، معاونین، کارشناسان، فعالان اقتصادی، نمایندگان بخش خصوصی و سرمایه‌گذاران و صاحبان نظران سیاستگذاری و مدیریت استراتژیک آشنا به حوزه مناطق آزاد به روش نمونه‌گیری غیراحتمالی سهمیه‌ای و هدفمند و همچنین گلوله برفی، برای انجام مصاحبه انتخاب شدند.

۳-۶- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات

در بخش اول برای بررسی و ارزیابی وضعیت موجود مناطق آزاد از تحلیل روند و مقایسه تطبیقی اطلاعات عملکردی استفاده شد.

در بخش دوم، برای تحلیل داده‌های میدانی از روش تحلیل مضمون، بهره گرفته شد. بدین ترتیب که پاسخ‌های مربوط به نقاط ضعف و تهدیدات دارای مضامین مشابه در مضامین فرعی و با توجه به بیرونی و درونی بودن، در دو دسته مضامین اصلی طبقه‌بندی شدند و متناسب با هر یک از راهکارها نیز این‌گونه در یک گروه قرار گرفتند.

۴- یافته‌های پژوهش

۴-۱- یافته‌های مربوط به آسیب‌شناسی

پس از گردآوری داده‌ها و اطلاعات، عوامل عدم موفقیت مناطق آزاد کشور در دستیابی به اهداف مورد نظر به صورت زیر شناسایی و طبقه‌بندی شد.

۴-۱-۱- عوامل درونی

این عوامل به نقاط ضعف و موانع داخل مجموعه مناطق آزاد اشاره داشته و در ۲ دسته عوامل فرعی: (۱) عوامل ساختاری؛ و (۲) عوامل عملکردی طبقه‌بندی شده است.

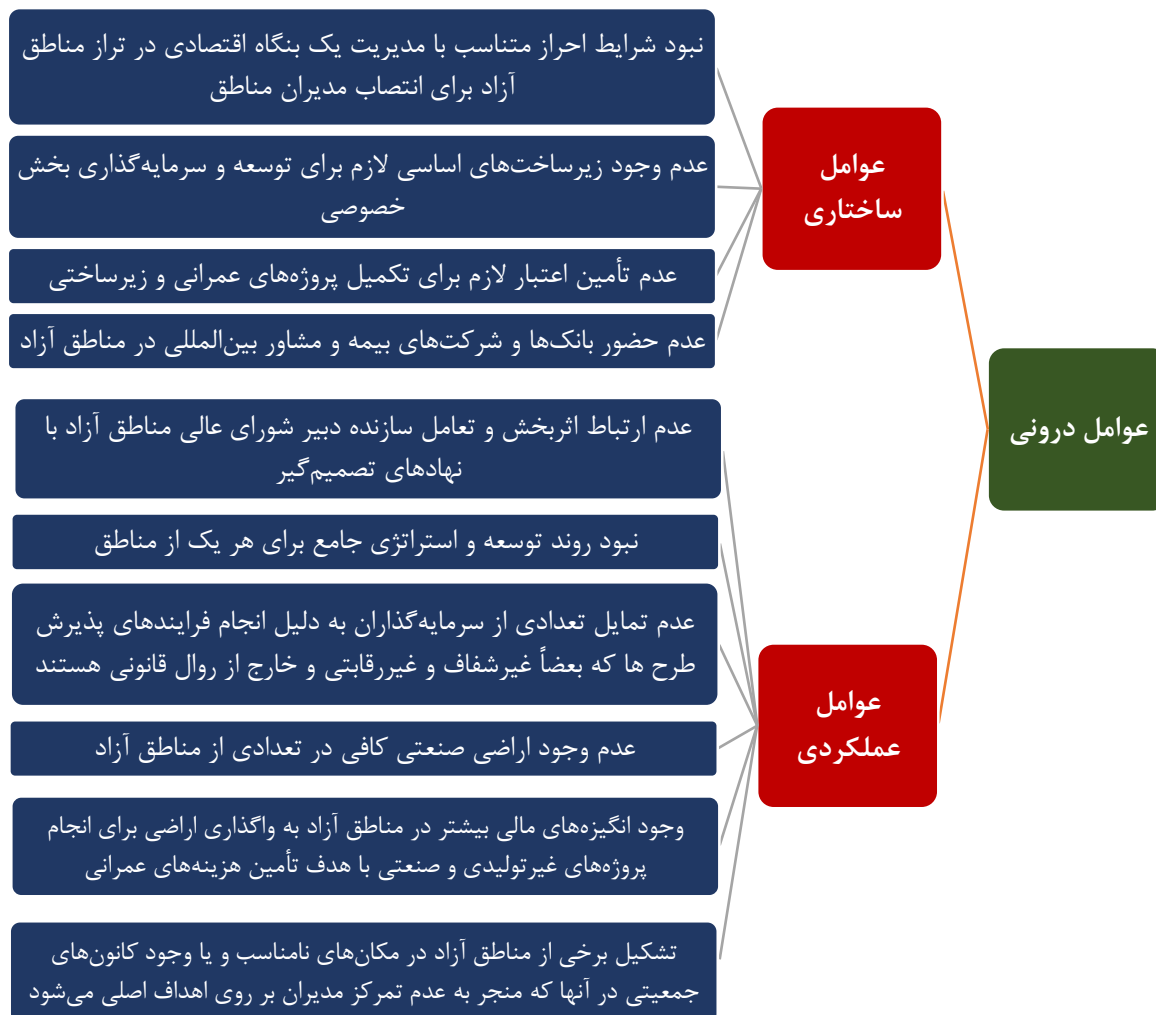
عوامل ساختاری

- عدم وجود شرایط احراز متناسب با مدیریت یک بنگاه اقتصادی در تراز مناطق آزاد برای انتصاب مدیران عامل و اعضا هیئت مدیره و مدیران مناطق آزاد کشور که منجر به انتصاب افراد بعضاً ناکارآمد و ناتوان شده است.
- نبود زیرساخت‌های اساسی لازم برای توسعه و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در مناطق آزاد از جمله، بنادر، فرودگاه، جاده‌های مناسب ارتباطی، نیروگاه‌های تأمین برق کافی و مناسب و غیره قبل از آغاز فعالیت مناطق مشابه سایر مناطق آزاد منطقه و جهان.
- عدم تأمین اعتبار برای تکمیل پروژه‌های عمرانی و زیرساختی مناطق آزاد از محل منابع بودجه عمومی کشور که با توجه به محدودیت‌های منابع مناطق آزاد، تأخیر زیاد در زمانه بهره‌برداری را به دنبال داشته که این مسئله موجب کاهش جاذبه‌های سرمایه‌گذاری و وقفه در توسعه مناطق آزاد شده است.
- عدم حضور بانک‌ها و شرکت‌های بیمه و هلدینگ‌های مشاور بین‌المللی در مناطق آزاد کشور برای تأمین منابع مالی لازم و ارتباطات مالی سرمایه‌گذاران خارجی و تضامین لازم.

عوامل عملکردی

- عدم ارتباط اثربخش و تعامل سازنده دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد با نهادهای تصمیم‌گیر از جمله مجلس شورای اسلامی، وزارتخانه‌های مرتبط در دولت و سایر نهادهای مربوطه برای تبیین نقش واقعی مناطق آزاد در توسعه کشور، حل اشکالات و پاسخ به ابهامات به وجود آمده.

- نبود روند توسعه و استراتژی جامع، برای هر یک از مناطق آزاد کشور و در نتیجه انجام اقدامات بر اساس سلايق و متناسب با تفكرات و قابليت‌های مديران مناطق آزاد.
- عدم تمايل تعدادی از سرمايه‌گذاران به سرمايه‌گذاری به دليل انجام فرایندهای پذیرش طرح‌ها و واگذاری اراضی که بعضاً غیرشفاف، غیررقابتي و خارج از روال قانونی هستند.
- نبود اراضی صنعتی کافی برای انجام طرح‌های توسعه شهرک‌های صنعتی و یا تخصصی در تعدادی از مناطق آزاد.
- وجود انگیزه‌های مالی بیشتر در مناطق آزاد به واگذاری اراضی برای انجام پروژه‌های غیرتولیدی و صنعتی به جهت عدم امکان استفاده از منابع بودجه عمومی دولت برای ایجاد و توسعه زیرساخت‌ها که این موضوع می‌تواند منجر به عدم رشد مناسب تولید و صادرات شود.
- تشکیل برخی از مناطق آزاد در مکان‌های نامناسب و یا وجود کانون‌های جمعیتی و شهری در آنها که منجر به عدم تمرکز مديران مناطق آزاد بر روی اهداف اصلی تشکیل خود شده و آن مناطق را از ماهیت کارکردی خود خارج می‌کند.



نمودار ۱۳: عوامل درونی مؤثر بر عدم موفقیت مناطق آزاد کشور

۴-۱-۲- عوامل بیرونی

این عوامل به تهدیدات و چالش‌های خارج از محدوده عمل و تصمیم‌گیری مدیریت مناطق آزاد اشاره داشته و در سه دسته عوامل فرعی (۱) عوامل ناشی از اقدامات و اعمال قدرت نهادهای قانونی و تصمیم‌گیر داخلی کشور؛ (۲) عوامل ناشی از اقدامات با منشأ خارج از کشور؛ و (۳) عوامل مرتبط با شرایط عمومی اقتصادی کشور طبقه‌بندی شده است.

عوامل ناشی از اقدامات و اعمال قدرت نهادهای قانونی و تصمیم‌گیر داخلی کشور

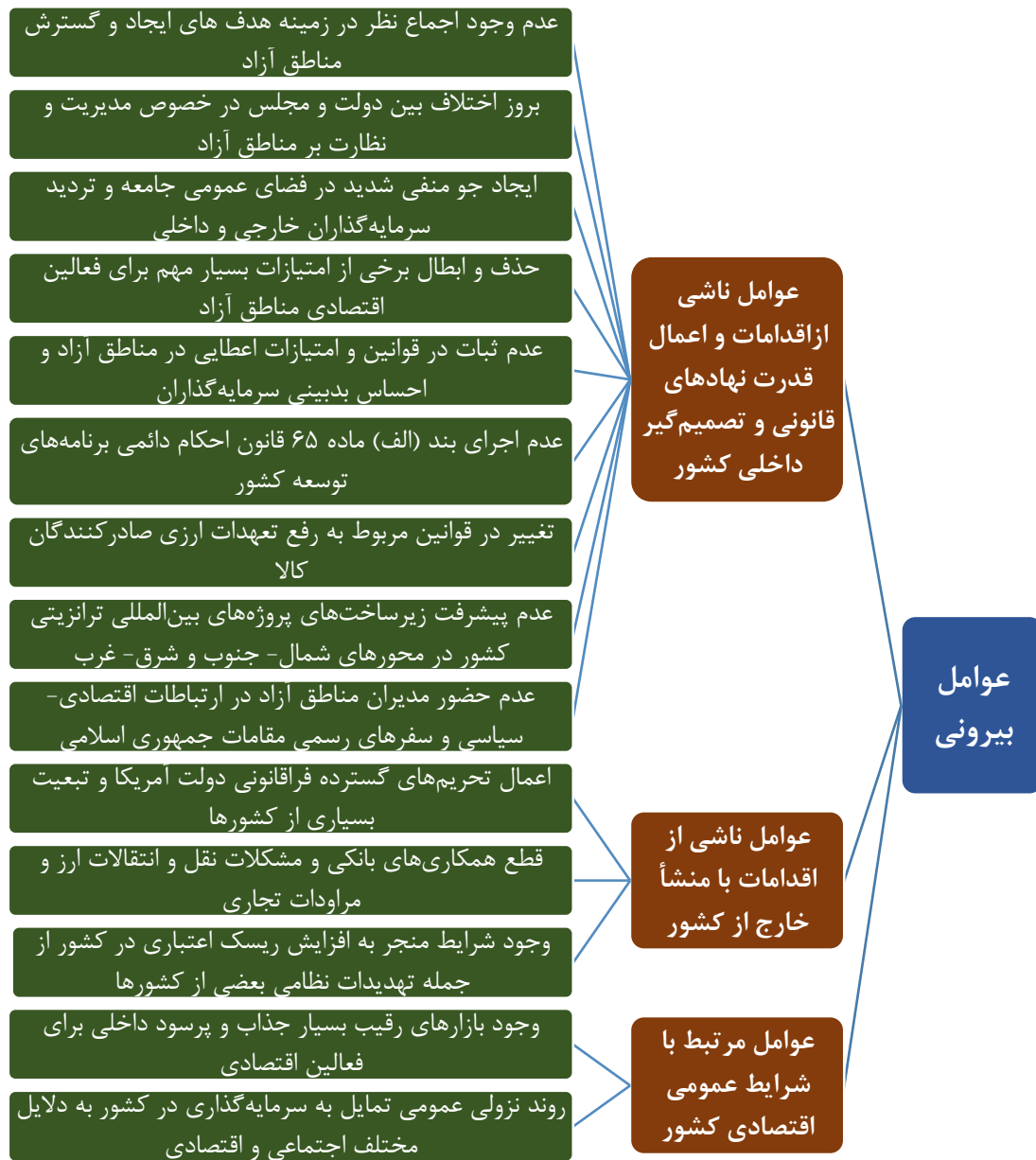
- نبود اجماع نظر در زمینه هدف‌های ایجاد و گسترش مناطق آزاد و عدم حمایت دولت.
- بروز اختلاف بین دولت و مجلس در خصوص مدیریت و نظارت بر مناطق آزاد که منجر به انتقال ساختار و تشکیلات دبیرخانه شورای عالی مناطق از ریاست جمهوری به وزارت اقتصاد و امور دارایی بر اساس تبصره یک ذیل ماده ۲۳ قانون برنامه ششم توسعه شد.
- ایجاد جو منفی شدید در فضای عمومی جامعه و طبعاً تأثیرگذاری در نظر و تردید سرمایه‌گذاران خارجی و داخلی به دلیل گزارش‌های منفی گسترده و بعضاً هدفمند رسانه ملی و سخنرانی‌های مخالف نمایندگان مجلس و ...
- حذف و ابطال برخی از امتیازات بسیار مهم از جمله معافیت فعالین اقتصادی مناطق آزاد از مالیات بر ارزش افزوده بر اساس بند (ت) تبصره (۶) قانون بودجه سال ۱۴۰۰ کل کشور، توسط مجلس شورای اسلامی و ابطال معافیت مالیاتی کارکنان شاغل در محدوده مناطق آزاد از پرداخت مالیات و مصوبه محدوده منطقه آزاد انزلی توسط دیوان عدالت اداری.
- عدم ثبات در قوانین و امتیازات اعطایی در مناطق آزاد و همچنین احساس بدبینی سرمایه‌گذاران خارجی و داخلی به ثبات و پایداری قوانین و امتیازات اعطایی در مناطق آزاد.
- عدم اجرای بند (الف) ماده ۶۵ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور مبنی بر تعیین مدیران عامل مناطق آزاد به نمایندگی از دولت به عنوان بالاترین مقام منطقه و واگذاری کلیه وظایف، اختیارات و مسئولیت‌های دستگاه‌های اجرایی دولتی مستقر در مناطق به استثنای نهادهای دفاعی و امنیتی به آنها که در عمل منجر به ایجاد دوگانگی در مدیریت و بروز مشکلات گسترده بالأخص در امور مالیاتی و گمرکی و طبعاً کاهش انگیزه برای سرمایه‌گذاران شد.
- تغییر در قوانین مربوط به رفع تعهدات ارزی صادرکنندگان کالا و خدمات که با ایجاد موانع و محدودیت‌های جدید، تمایل صادرکنندگان را برای صادرات کاهش داده است.
- عدم پیشرفت زیرساخت‌های پروژه‌های بین‌المللی ترانزیتی کشور در محورهای شمال- جنوب و شرق- غرب به عنوان یک مزیت مهم برای سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی در زمینه توسعه فعالیت‌های ترانزیتی و صادرات و برنامه‌های توسعه زیرساخت‌های ترانزیت کشورهای رقیب و همسایه از جمله ترکیه، امارات، آذربایجان، عراق، پاکستان، افغانستان که بازار سرمایه‌گذاری در کشورهای رقیب را پررونق‌تر کرده است.
- عدم حضور مدیران مناطق آزاد در ارتباطات اقتصادی- سیاسی و سفرهای رسمی مقامات جمهوری اسلامی به کشورهای مختلف جهان و بالأخص کشورهای همسایه که در صورت حضور، علاوه بر نشان دادن جایگاه مناطق آزاد در حاکمیت، می‌تواند عامل مهمی در جهت معرفی مناطق آزاد به سایر کشورها شده و همچنین توسعه سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد را به دنبال داشته باشد.

عوامل ناشی از اقدامات با منشأ خارج از کشور

- اعمال تحریم‌های گسترده فراقانونی دولت آمریکا و تبعیت بسیاری از کشورها از آن.
- قطع همکاری بانک‌های بین‌المللی و بروز اشکالات بسیار عمده در انتقال سرمایه توسط سرمایه‌گذاران خارجی و همچنین محدودیت شدید در مراودات و تجارت خارجی کشور و مناطق آزاد.
- وجود شرایط منجر به افزایش ریسک اعتباری در کشور از جمله تهدیدات بعضی از کشورها و وجود تنش در روابط با تعدادی از کشورهای منطقه.

عوامل مرتبط با شرایط عمومی اقتصادی کشور

- وجود بازارهای رقیب بسیار جذاب و پرسود داخلی برای فعالین اقتصادی بالفعل و بالقوه مناطق آزاد از جمله بازار طلا، ارزهای حقیقی و رمزارزها، املاک، خودرو و سودآوری بسیار مناسب بازار سرمایه در بعضی از مقاطع که منجر به جذب گسترده سرمایه فعالین اقتصادی و حتی عامه مردم در آن حوزه‌ها شد.
- روند نزولی عمومی تمایل به سرمایه‌گذاری در کشور به دلایل مختلف اجتماعی و اقتصادی.



نمودار ۱۴: عوامل بیرونی مؤثر بر عدم موفقیت مناطق آزاد کشور

۴-۲- یافته‌های مربوط به راهکارهای پیشنهادی

در این بخش به اهم پیشنهادها برای اصلاح و ارتقای عملکرد مناطق آزاد کشور و همچنین پیشنهاد حذف و اصلاح قوانین فعلی و یا ارائه قوانین جدید برای توسعه فعالیت‌های مناطق آزاد احصاء شده از پاسخ خبرگان به سؤالات دوم و سوم مصاحبه متناسب با هریک از عوامل مؤثر درونی و بیرونی که در عدم موفقیت مناطق آزاد به اهداف مورد نظر مؤثر بودند، ارائه می‌شود.

۴-۲-۱- پیشنهادهای مربوط به عوامل درونی

این دسته از پیشنهادها برای رفع نقاط ضعف داخل و موانع داخل مجموعه مناطق آزاد بوده و به شرح جدول ۱۳ است.

جدول ۱۳: پیشنهادهای مربوط به عوامل درونی

پیشنهادهای احصاء شده	نقاط ضعف و موانع داخل مجموعه مناطق آزاد		
	شرح عوامل فرعی عدم موفقیت مناطق آزاد (نقاط ضعف و موانع)	عوامل فرعی	عوامل اصلی
تصویب شرایط احراز رؤسای هیئت مدیره و مدیران عامل، اعضای هیئت مدیره، معاونین و سایر مدیران سازمان‌های مناطق آزاد و شرکت‌ها و مراکز تابعه آن‌ها توسط شورای عالی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور.	عدم وجود شرایط احراز متناسب با مدیریت یک بنگاه اقتصادی برای انتصاب مدیران عامل و ...	عوامل ساختاری	عوامل درونی
با توجه به تأثیر بسیار زیاد وجود زیرساخت‌های لازم از جمله فرودگاه، بندر، راه‌آهن، بزرگراه و جاده‌های ارتباطی و نیروگاه‌های برق و ... در مناطق آزاد برای جذب و عملکرد موفق و بهنگام سرمایه‌گذاران خارجی و داخلی در مناطق آزاد کشور و اعتبار بسیار زیاد برای ساخت و تکمیل آنها که فراتر از توانایی مالی مناطق آزاد است، هزینه احداث آنها از محل بودجه عمومی کشور تأمین شود. ^۱	نبود زیرساخت‌های اساسی لازم برای توسعه و. عدم تأمین اعتبار برای تکمیل پروژه‌های عمرانی و زیرساختی و زیرساختی مناطق آزاد از محل منابع بودجه عمومی کشور ...		
با توجه به ضرورت حضور بانک‌ها و مؤسسات اعتباری خارجی برای تأمین نیازهای مالی سرمایه‌گذاران خارجی و داخلی و همچنین تسهیل مراودات تجاری با کشورهای خارجی برای صادرات، واردات تجهیزات و مواد اولیه و سایر موارد، لایحه الحاقی قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری-صنعتی با هدف تأسیس بانک‌های و مؤسسات اعتباری خارجی در مناطق آزاد برای تصویب به مجلس شورای اسلامی ارسال گردد. همچنین زمینه حضور و فعالیت مؤسسات بیمه خارجی در مناطق آزاد منطبق با ماده ۲۸ الحاقی مصوبه ۱۳۷۸ و تبصره الحاقی ماده ۲۸ مصوب ۱۳۸۸، قانون چگونگی اداره مناطق آزاد ویژه و اقتصادی کشور با تصویب هیئت‌وزیران فراهم گردد.	عدم حضور بانک‌ها، شرکت‌های بیمه و هلدینگ‌های مشاور بین‌المللی در مناطق آزاد برای ...		
با توجه به اینکه قبل از تصویب قانون برنامه ششم توسعه، دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد زیر نظر رئیس جمهور اداره می‌شد و بر اساس تبصره ذیل ماده ۲۳ قانون برنامه ششم توسعه کشور، کلیه وظایف،	عدم ارتباط اثربخش و تعامل سازنده دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد با نهادهای تصمیم‌گیر از جمله مجلس	عوامل عملکردی	

۱. این پیشنهاد هم برای مناطق آزاد جدید و هم برای مناطق آزاد فعال موجود، قابل اجرا خواهد بود.

<p>اختیارات، ساختار و تشکیلات دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی به وزارت امور اقتصادی و دارایی منتقل و زیر نظر وزیر ذی‌ربط اداره شد (طبعاً حداکثر در جایگاه اعتباری معاونت وزیر قرار گرفت)، با هدف افزایش اعتبار و جایگاه برای تعامل با نهادهای تصمیم‌گیر از جمله مجلس شورای اسلامی و وزارت مرتبط در دولت، دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد به معاونت رئیس‌جمهور یا وزارت ارتقاء یافته و یا با اعطای حق حضور دائم در جلسات هیئت‌وزیران، مجدداً زیر نظر رئیس‌جمهور اداره شود.</p>	<p>شورای اسلامی، وزارتخانه‌های وزارتخانه‌های مرتبط و ...</p>	
<p>تصویب روند و راهبرد جامع هر یک از مناطق آزاد در شورای عالی مناطق آزاد و تخصصی کردن مناطق آزاد و معین کردن اهداف مشخص برای هر یک از مناطق با توجه به ضرورت، موقعیت و امکانات هر منطقه، (به عنوان مثال منطقه آزاد کیش با هدف اصلی جذب گردشگر داخلی و خارجی و یا مناطق آزاد انزلی و چابهار با هدف توسعه زیرساخت لجستیکی و ترانزیت و صادرات مجدد) و اعطای هدفمند امتیازات به فعالان اقتصادی هر منطقه متناسب با روند، راهبرد جامع و اهداف مشخص هر منطقه، برخلاف شرایط فعلی که تقریباً فعالین اقتصادی در همه مناطق از امتیازات مشابهی در همه فعالیت‌های اقتصادی بهره‌مند می‌شوند.</p>	<p>نبود روند توسعه و استراتژی جامع برای هر یک از مناطق آزاد کشور و ...</p>	
<p>تصویب آیین‌نامه ایجاد فضای رقابتی سرمایه‌گذاری در مناطق آزاد و نظارت بر حسن اجرای کامل آن، با هدف حضور بیشتر سرمایه‌گذاران توانمند و به وجود آمدن محیط شفاف و فضای رقابتی.</p>	<p>عدم تمایل تعدادی از سرمایه‌گذاران به سرمایه‌گذاری به دلیل انجام فرایندهای ...</p>	
<p>تصویب روند و راهبرد جامع هر یک از مناطق آزاد در شورای عالی مناطق آزاد و تخصصی کردن مناطق آزاد و معین کردن اهداف مشخص برای هر یک از مناطق با توجه به ضرورت، موقعیت و امکانات هر منطقه (به عنوان مثال منطقه آزاد کیش با هدف اصلی جذب گردشگر داخلی و خارجی و یا مناطق آزاد انزلی و چابهار با هدف توسعه زیرساخت لجستیکی و ترانزیت و صادرات مجدد) و اعطای هدفمند امتیازات به فعالان اقتصادی هر منطقه متناسب با روند، راهبرد جامع و اهداف مشخص هر منطقه، برخلاف شرایط فعلی که تقریباً فعالین اقتصادی در همه مناطق از امتیازات مشابهی در همه فعالیت‌های اقتصادی بهره‌مند می‌شوند.</p>	<p>عدم وجود اراضی صنعتی کافی برای انجام طرح‌های ...</p> <p>وجود انگیزه‌های مالی بیشتر در مناطق آزاد به واگذاری اراضی برای انجام پروژه‌های غیر تولیدی و غیرصنعتی به جهت ...</p>	
<p>با توجه به اینکه مکان‌یابی مناسب و همچنین عدم وجود کانون‌های جمعیتی یکی از عوامل مهم موفقیت مناطق آزاد است، آئین‌نامه شرایط جامع تشکیل مناطق آزاد و الزامات محدوده آن با تعیین همه ویژگی‌های اثباتی و سلبی و الزامات لازم در ابعاد مختلف، توسط شورای عالی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی تصویب گردد.</p>	<p>تشکیل برخی از مناطق آزاد در مکان‌های نامناسب و یا وجود کانون‌های جمعیتی و شهری در آنها که منجر به ...</p>	

۴-۲-۲- پیشنهادهای مربوط به عوامل بیرونی

این دسته از پیشنهادها برای کاهش تهدیدات و چالش‌های خارج از محدوده عمل و تصمیم‌گیری مدیریت مناطق آزاد بوده و به شرح جدول ۱۴ است.

جدول ۱۴: پیشنهادهای مربوط به عوامل بیرونی

پیشنهاد‌های احصاء شده	تهدیدات و چالش‌های خارج از محدوده عمل و تصمیم‌گیری مناطق آزاد		
	عوامل اصلی	عوامل فرعی	شرح عوامل فرعی عدم موفقیت مناطق آزاد (تهدیدات و چالش‌ها)
<p>با توجه به اینکه قبل از تصویب قانون برنامه ششم توسعه، دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد زیر نظر رئیس جمهور اداره می‌شد و بر اساس تبصره ذیل ماده ۲۳ قانون برنامه ششم توسعه کشور، کلیه وظایف، اختیارات، ساختار و تشکیلات دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی به وزارت امور اقتصادی و دارایی منتقل و زیر نظر وزیر ذی‌ربط اداره شد (طبعاً حداکثر در جایگاه اعتباری معاونت وزیر قرار گرفت)، با هدف افزایش اعتبار و جایگاه برای تعامل با نهادهای تصمیم‌گیر از جمله مجلس شورای اسلامی و وزرای مرتبط در دولت، دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد به معاونت رئیس‌جمهور یا وزارت ارتقاء یافته و یا با اعطای حق حضور دائم در جلسات هیئت وزیران، مجدداً زیر نظر رئیس جمهور اداره شود.</p>	عوامل ناشی از اقدامات و اعمال قدرت نهادهای قانونی و تصمیم‌گیر داخلی کشور	عدم وجود اجماع نظر در زمینه هدف‌های ایجاد و گسترش مناطق آزاد و حمایت همه‌جانبه ریاست جمهوری و دولت.	
		بروز اختلاف بین دولت و مجلس در خصوص مدیریت و نظارت بر مناطق آزاد که منجر به ...	
		ایجاد جو منفی شدید در فضای عمومی جامعه و تأثیرگذاری در نظر و تردید سرمایه‌گذاران خارجی و داخلی به دلیل ...	
<p>با توجه به اینکه اعطای معافیت‌های مالیاتی به عنوان مشوق، یکی از راهبرهای بسیار مهم در جذب سرمایه‌گذاران خارجی و داخلی، شیوه متداول و موفق همه مناطق آزاد جهان است و بعضی از مناطق آزاد منطقه، معافیت‌های بلندمدت و یا دائم مالیاتی را برای سرمایه‌گذاران اعمال می‌کنند، آئین‌نامه جدید معافیت مالیاتی مناطق آزاد که در آن بر اساس روند و راهبرد جامع و اهداف هر یک از مناطق، مقدار، زمان و نوع معافیت فعالیت‌های مشمول</p>	حذف و ابطال برخی از امتیازات بسیار مهم از جمله معافیت فعالین اقتصادی مناطق آزاد از مالیات بر ارزش افزوده بر اساس بند (ت) تبصره ...	عدم ثبات در قوانین و امتیازات اعطایی در مناطق آزاد و احساس بدبینی سرمایه‌گذاران خارجی و	






























<p>معافیت مالیاتی در هریک از مناطق را تعیین می‌کند، در غالب برنامه هفتم توسعه و یا احکام دائمی برنامه‌های توسعه به تصویب مجلس شورای اسلامی برسد و همچنین برای حصول اطمینان سرمایه‌گذاران خارجی و داخلی به عدم تغییر این قانون در کوتاه‌مدت، به ممانعت عدم تغییر آن در یک بازه زمانی ۲۵ ساله تأکید شود.</p>	<p>داخلی به ثبات و پایداری قوانین و امتیازات اعطایی.</p>		
<p>اجرای کامل ماده ۶۵ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور و ماده ۲۷ قانون چگونگی اداره مناطق آزاد در خصوص تعیین مدیران عامل مناطق آزاد به نمایندگی دولت به عنوان بالاترین مقام منطقه و واگذاری کلیه وظایف، اختیارات و مسئولیت‌های دستگاه-های اجرایی دولتی مستقر در مناطق آزاد به استثنای نهادهای دفاعی و امنیتی به آنها مشابه همه مناطق آزاد موفق جهان که علاوه بر جلوگیری از سردرگمی سرمایه‌گذاران، موجب یکپارچگی و هماهنگی بیشتر و سرعت عمل تمام فعالیت‌های مناطق خواهد شد.</p>	<p>عدم اجرای بند (الف) ماده ۶۵ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور مبنی بر تعیین مدیران عامل مناطق آزاد به نمایندگی از دولت به عنوان بالاترین مقام منطقه و واگذاری کلیه وظایف، اختیارات و ...</p> <p>تغییر در قوانین مربوط به رفع تعهدات ارزی صادرکنندگان کالا و خدمات که با ایجاد موانع و ...</p>		
<p>تسریع در احداث و تکمیل تأسیسات زیرساختی پروژه‌های بین‌المللی ترانزیتی کشور در محورهای شمال- جنوب و شرق- غرب، شامل بنادر، خطوط راه‌آهن، بزرگراه‌ها و ... به عنوان یک مزیت مهم برای سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی در زمینه توسعه فعالیت‌های ترانزیتی و تجاری، با استفاده از منابع عمومی کشور و حتی با مشارکت سایر کشورها، بالأخص کشورهایی که از این کریدورها بهره‌مند می‌شوند؛ از جمله هندوستان، روسیه، افغانستان، عراق، امارات، ترکیه، آذربایجان در غالب مشارکت و انعقاد قراردادهای مختلف و بهره‌گیری از دیپلماسی اقتصادی کشور برای دستیابی به نتایج مورد انتظار.</p>	<p>عدم پیشرفت زیرساخت‌های پروژه‌های بین‌المللی ترانزیتی کشور در محورهای شمال- جنوب و شرق- غرب به عنوان یک مزیت مهم برای سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی ...</p>		
<p>حضور مدیران مناطق آزاد در ارتباطات اقتصادی- سیاسی و سفرهای رسمی مقامات جمهوری اسلامی به کشورهای مختلف جهان و بالأخص کشورهای همسایه که علاوه بر نشان دادن جایگاه مناطق آزاد در حاکمیت، می‌تواند عامل مهمی در جهت معرفی مناطق آزاد به سایر کشورها شده و همچنین توسعه سرمایه‌گذاری خارجی در مناطق آزاد را به دنبال داشته باشد.</p>	<p>عدم حضور مدیران مناطق آزاد در ارتباطات اقتصادی- سیاسی و سفرهای رسمی مقامات جمهوری اسلامی به کشورهای مختلف</p>		

	جهان و بالأخص کشورهای همسایه که در صورت ...		
<p>ایجاد مناطق آزاد حقیقی و یا مجازی مشترک با کشورهای همسایه، بالأخص کشورهای عضو پیمان‌های بین‌المللی با ایران از جمله سازمان همکاری‌های اقتصادی اکو، سازمان همکاری‌های شانگهای، کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا، پیمان راهبردی ۲۵ ساله ایران با چین و کشورهای دارای سطح همکاری مناسب سیاسی و اقتصادی با کشورمان از جمله روسیه، چین، عراق، افغانستان، ترکیه، امارات و عمان با ایجاد شهرک‌های تخصصی و خوشه‌های صنعتی متناسب با مزیت‌های هر منطقه در حوزه‌های مختلف از جمله صنایع خودرو، انرژی‌های نو و تجدید پذیر، صنایع تبدیلی کشاورزی، تجهیزات پزشکی و ... که می‌تواند نقش مهمی در دور زدن تحریم‌ها و بهره‌برداری از ظرفیت‌های اقتصادی، بانکی و مالی بین‌المللی برای کشور را به دنبال داشته باشد.</p>	<p>اعمال تحریم‌های گسترده فراقانونی دولت آمریکا و تبعیت بسیاری از کشورها از آن ...</p> <p>قطع همکاری بانک‌های بین‌المللی و بروز اشکالات بسیار عمده در انتقال سرمایه توسط سرمایه‌گذاران خارجی و همچنین محدودیت شدید در مراودات و تجارت خارجی کشور و ...</p> <p>وجود شرایط منجر به افزایش ریسک اعتباری در کشور</p>	عوامل ناشی از اقدامات با منشأ خارج از کشور	
<p>با توجه به اینکه اعطای معافیت‌های مالیاتی به عنوان مشوق، یکی از راهبردهای بسیار مهم در جذب سرمایه‌گذاران خارجی و داخلی و شیوه متداول و موفق همه مناطق آزاد جهان است و بعضی از مناطق آزاد منطقه، معافیت‌های بلندمدت و یا دائم مالیاتی را برای سرمایه‌گذاران اعمال می‌کنند، آئین‌نامه جدید معافیت مالیاتی مناطق آزاد که در آن بر اساس روند و راهبرد جامع و اهداف هر یک از مناطق، مقدار، زمان و نوع معافیت فعالیت‌های مشمول معافیت مالیاتی در هر یک از مناطق را تعیین می‌کند، در غالب برنامه هفتم توسعه و یا احکام دائمی برنامه‌های توسعه به تصویب مجلس شورای اسلامی برسد و همچنین برای حصول اطمینان سرمایه‌گذاران خارجی و داخلی به عدم تغییر این قانون در کوتاه‌مدت، به ممانعت عدم تغییر آن در یک بازه زمانی ۲۵ ساله تأکید گردد.</p>	<p>وجود بازارهای رقیب بسیار جذاب و پرسود داخلی برای فعالین اقتصادی</p> <p>روند نزولی عمومی تمایل به سرمایه‌گذاری در کشور به دلایل مختلف اجتماعی و اقتصادی</p>	عوامل مرتبط با شرایط عمومی اقتصادی کشور	

۴-۲-۳- سایر پیشنهاد‌های پژوهش

- بررسی جامع و ارزیابی مجدد قوانین مرتبط با مناطق آزاد در جهت تقویت عملکرد آن از جمله حذف موانع توسعه، حذف قوانین نامناسب و تصویب قوانین مناسب با توجه به شرایط کشور و مناطق آزاد.
- انجام تغییرات اساسی در قانون اداره مناطق آزاد کشور با هدف چابک‌سازی، بالأخص در ساختار تصمیم‌گیری و اختیارات مدیرعامل جهت تسریع در اتخاذ تصمیم و انجام بهینه امور با توجه به اهمیت ملی و بین‌المللی مناطق آزاد.
- تغییرات اساسی در شیوه ارائه گزارش‌های مناطق آزاد و انطباق آن با شیوه ارائه آمار کشور، از جمله در زمینه تولید، صادرات و سرمایه‌گذاری.
- فراخوان جذب سرمایه‌گذاری خارجی دومنظوره، یعنی هم توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل چندوجهی درون‌مرزی و هم اتصال به کریدورهای بین‌المللی شمال-جنوب و شرق-غرب با اولویت کشورهای عضو پیمان‌های بین‌المللی با ایران از جمله سازمان همکاری اقتصادی اگو، سازمان همکاری‌های شانگهای، کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا، پیمان راهبردی ۲۵ ساله ایران-چین و نقش‌آفرینی در طرح یک کمربند-یک راه (راه ابریشم جدید).
- الگوبرداری از مناطق آزاد موفق جهان که به صورت تخصصی فعالیت می‌کنند و به نوعی بهره‌گیری از راهبردهای مقلدانه برای شبیه‌سازی روندهای توسعه مناطق و یا شکل‌گیری اتحادهای استراتژیک بین مناطق آزاد همجوار با کشورهای همسایه.
- تدوین ماتریس استراتژیک جدید برای هر یک از مناطق آزاد موجود و آینده برای اولویت‌بندی حوزه‌های مورد نیاز برای توسعه سرمایه‌گذاری در حوزه‌های جدید و یا توقف سرمایه‌گذاری در حوزه‌های اشباع شده.

جدول ۱۵: ماتریس استراتژیک برای اولویت‌بندی جذب سرمایه در مناطق آزاد

مناطق آزاد	گردشگری	خدماتی (فروشگاهی و ...)	صنعتی - تولیدی	تجاری - ترانزیتی																
<p>ارس</p> 	<p>استراتژی تدافعی یا خروج (کفایت سرمایه‌گذاری و تغییر رویکرد)</p>	<p>استراتژی تدافعی یا خروج (کفایت سرمایه‌گذاری و تغییر رویکرد)</p>	<p>استراتژی تدافعی یا خروج (کفایت سرمایه‌گذاری و تغییر رویکرد)</p>	<p>استراتژی تدافعی یا خروج (کفایت سرمایه‌گذاری و تغییر رویکرد)</p>																
<p>اروند</p> 					<p>انزلی</p> 	<p>چابهار</p> 	<p>کیش</p> 	<p>قشم</p> 	<p>ماکو</p> 	<p>فرودگاه امام</p> 	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>
<p>انزلی</p> 					<p>چابهار</p> 	<p>کیش</p> 	<p>قشم</p> 	<p>ماکو</p> 	<p>فرودگاه امام</p> 	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	
<p>چابهار</p> 					<p>کیش</p> 	<p>قشم</p> 	<p>ماکو</p> 	<p>فرودگاه امام</p> 	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>		
<p>کیش</p> 					<p>قشم</p> 	<p>ماکو</p> 	<p>فرودگاه امام</p> 	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>			
<p>قشم</p> 					<p>ماکو</p> 	<p>فرودگاه امام</p> 	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>				
<p>ماکو</p> 					<p>فرودگاه امام</p> 	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>					
<p>فرودگاه امام</p> 																				
<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>	<p>استراتژی محتاطانه (سرمایه‌گذاری در حد متوسط)</p>																
<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>	<p>استراتژی توسعه و تنوع (افزایش سرمایه‌گذاری)</p>																

منابع

- التجایی، ابراهیم (۱۳۸۸). «مناطق آزاد تجاری و صنعتی: ابزار راهبرد توسعه صادرات در مقایسه با سه کشور دیگر آسیایی»، پژوهشنامه اقتصادی، سال نهم، شماره ۳۳، ۱۸۹-۲۲۲.
- تقی‌زاده، خدیجه (۱۳۸۹). «عملکرد مناطق آزاد تجاری-صنعتی کشور در چهار سال اول برنامه چهارم توسعه»، مجله اقتصادی-ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، شماره‌های ۹ و ۱۰، آذر و دی ۱۳۸۹، ۱۳۲-۱۲۳.
- دانشنامه مناطق آزاد ایران. سایت <https://wikifreezones.com>
- دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد تجاری صنعتی و ویژه اقتصادی، اردیبهشت ۱۳۹۸.
- روزبهان، محمدولی و فاطمه سادات حسینی آستارایی (۱۳۹۸). «بررسی تأثیر مناطق آزاد ایران در اشتغال و کارآفرینی»، ششمین کنفرانس بین‌المللی حسابداری، مدیریت و نوآوری در کسب و کار.
- رهنورد، فرج‌الله (۱۳۸۹). «عوامل مؤثر بر عملکرد مناطق آزاد تجاری-صنعتی ایران»، فرآیند مدیریت و توسعه، سال بیست و سوم، شماره ۲، ۴۵-۵۹.
- شیبانی، عادل و ابراهیم عبدی پورفرد (۱۳۹۹). «آسیب‌شناسی ساختار و مقررات سازمان مناطق آزاد تجاری-صنعتی با معیارهای حکمرانی شرکتی در بخش عمومی»، فصلنامه دانش حقوق عمومی، سال نهم، شماره ۲۹، ۷۱-۹۲.
- عسکری، علی و تینا جعفری (۱۳۹۵). «ارزیابی آثار اعطای معافیت مالیاتی در مناطق آزاد تجاری ایران (مطالعه موردی منطقه آزاد قشم، کیش و چابهار)»، اقتصاد مالی، سال دهم، شماره ۳۷.
- گرگی ازندریانی، علی‌اکبر و محمد باران‌زهی (۱۳۹۸)، «امکان استقلال اداری مناطق آزاد تجاری-صنعتی در ایران»، حقوق‌داری، سال ششم، شماره ۱۹، ۱۴۹-۱۷۰.
- گزارش اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، برگرفته از پایگاه اطلاع‌رسانی <http://www.cbi.ir>
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۵). «فرا تحلیل مطالعات مناطق آزاد: ۱. مقالات»، گزارش، شماره مسلسل: ۱۵۰۶۸ مجموعه قوانین و مقررات مناطق آزاد تجاری-صنعتی و مناطق ویژه اقتصادی، چاپ چهارم (ویرایش سوم)، معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات معاونت حقوقی ریاست جمهوری، اردیبهشت ۱۳۹۴.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۰). «تحلیل و بررسی عملکرد اقتصادی مناطق آزاد تجاری صنعتی جمهوری اسلامی ایران»، گزارش، شماره مسلسل: ۱۷۴۹۲.
- مناطق آزاد تجاری صنعتی و ویژه اقتصادی، عملکرد دولت‌های یازدهم و دوازدهم، سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۷.
- مناطق آزاد چین در خدمت طرح «یک کمربند یک راه»، پایگاه خبری مناطق آزاد و ویژه اقتصادی، یکشنبه ۱۸ مهر ۱۴۰۰، ۴۲:۱۲.
- نجفی، مهرداد و علی ابوطالب‌پور (۱۳۸۸). «سیر تکاملی مناطق آزاد و جایگاه آنها در توسعه اقتصادی کشورها با تأکید بر منطقه آزاد چابهار»، دیدگاه، تابستان ۱۳۸۸.
- Check, K. (2020), Foreign Direct investment: Changes in Malaysia. Available at: <https://www.kwm.com/en/cn/Knowledge/insights/fdi-malaysia-20200724>
- Concept Behind AFEZ (Alat Free Economic Zone), Available at: <https://afez.az>, (2021).Dubai's jafza registers nearly 40% growth in new customer registrations H1 2021. Available at: <https://www.http://gulfbusiness.com/section/gcc/uae/dubai/>

- Kavlak, M. E. (2012). *Economic impacts of free zones in Turkey: a questionnaire study conducted with firms operating in Turkish free zones regarding the perception of the firms on the success of free zones* (Master's thesis, Middle East Technical University).
- Global Free Zones of the year 2021- Recognising The world's Best Free Zones For FDI. Available at: <https://www.fDiIntelligence.com> (2021).
- Meng, G. (2003). *The theory and practice of free economic zones: a case study of Tianjin, People's Republic of China* (Doctoral dissertation, Heidelberg, Univ., Diss., 2003).
- Hugh, Harsono. (2020). The China- Malaysia Digital Free Zone: National Security Considerations. Available at: <http://thediplomat.com/2020/07/> The China- Malaysia Digital Free Zone: National Security Considerations/
- Li, J. (2014). The successful operation of Dubai Jebel Ali ftz on Shanghai ftz development enlightenment. *International Journal of Business and Social Science*, 5(6).
- Morocco, Zones Franches D'exportation, World Free Zones Organization, (2015). Available at: <https://www.tangerfreezone.com/>
- Overview of China's Free Trade Zones, (2021). Available at: <https://www.Sovereigngroup.com/news> and views/ Overview of China's Free Trade Zones/
- Polner, M., & Kagawa, S. (2018). Addressing challenges related to Customs controls in free zones. *WCO News*, 87.
- The Astrakhan Region Special Economic Zone "Lotus" (2018). Available at : sezlotos.ru. Tuba, Sahin. (2021). Turkey's specialized free zones to attract investment. Available at: <https://www.aa.com.tr>. En/economy/ Turkey's specialized free zones to attract investment/2142743
- Wan, Z., Zhang, Y., Wang, X., & Chen, J. (2014). Policy and politics behind Shanghai's free trade zone program. *Journal of Transport Geography*, 34, 1-6./